

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Rediscovering Institutions

The Organizational Basis of Politics

James G. March

Johan P. Olsen

(New York-London. The Free Press-Collier, Macmillan Publishers, 1989) 211 str.

James March sa sveučilišta Stanford i Johan Olsen sa sveučilišta u Bergenu (Norveška) surađuju već dvadesetak godina. Njihova je suradnja dala značajne znanstvene rezultate, od »Garbage Can Model of Organizational Choice« (*Administrative Science Quarterly* br. 1/1972) pa do ove knjige. Za Marcha, koji je po svemu sudeći vodeća idejna snaga u tom tandemu, ovo je prilika da rezimira i pokuša zaokružiti svoj teorijski rad, započet knjigom *Organizations*, koju je objavio zajedno s H. A. Simonom, dobitnikom Nobelove nagrade 1958. godine. I March i Olsen have se prvenstveno teorijom organizacije odnosno upravnim znanostima. U ovoj knjizi oni nastoje primijeniti teorijski okvir izgrađen za razumjevanje organizacije na šire područje politike odnosno političkog sistema.

Proteklih pola stoljeća znanost je gledala na politiku prvenstveno kao na djelovanje pojedinaca ili malih skupina koje se dade razumjeti samo na temelju pojedinačnih interesa i motiva, odnosno kao na rezultat pogadanja između sukobljenih interesa. Glavni sadržaj politike vidi se u donošenju odluka odnosno u alokaciji sredstava, a njezin je kontekst društvo sa svojim klasnim podjelama, nacionalnim identifikacijama, religioznim vjerovanjima, tehnološkim dostignućima, što sve utječe na formiranja i očitovanja političkih interesa. Takvo gledanje implicira, kao svoj širi okvir, nazor na svijet po kojem je povijest sustavno kretanje prema stanjima ravnoteže

koja su predodređena postojećim okolnostima. Razmjerno suvremeni i razvijeni primjeri takvih teorija politike jesu teorija racionalne konkurencije i teorija kolektivnog odlučivanja kao vremenskog sortiranja.

Teorija racionalne konkurencije primjenjuje na politiku model tržišta, koje pomoću cijena posreduje među suprotstavljenim interesima. To se posredovanje u politici odvija u dvije etape. Prva je pogadanje oko temeljnog ugovora, a druga izvršavanje tog ugovora. Najčišći je tip takve teorije teorija igara, u kojoj sudjeluje »n« sudionika, ali su pravila »ugovora« u politici neodređena, neformalna, implicirana, i tu se pojavljuju posebni problemi u vezi s raspolaganjem neophodnim informacijama, problem raskoraka interesa predstavnika i predstavljenih i posebni problemi oko izvršenja ugovora.

Teorija kolektivnog odlučivanja kao vremenskog sortiranja je već spomenuta »garbage-can« teorija odlučivanja u organizacijama. Po toj teoriji, problemi, rješenja, odlučioći i prigode za izbor odnosno forumi odlučivanja pojavljuju se donekle neovisno jedan od drugoga i povezuju se po principu vremenskog simultaniteta. »Gotovo svako rješenje može se povezati gotovo sa svakim problemom, pod uvjetom da se pojave otprilike u isto vrijeme« (str. 62). Za takav način odlučivanja bitni su struktura pristupa, odnosno koji se problemi mogu pojaviti na kojim forumima. To znači da problemi ne nalaze uvijek rješenja, ali i rješenja katkad »traže« probleme na koje bi se mogla primijeniti. Namjere sudionika nisu uvijek bitne za ono što se u tom tipu odlučivanja događa.

U posljednje vrijeme pojavljuju se opet na sceni znanosti o politici institucije, tj. organizacije odnosno norme, koje su nekada imale središnje mjesto u proučavanju politike. Institucionalni pristup, međutim, ne zamjenjuje opisani bihevioristički model, već mu se samo dodaje kao nadopuna, upozorenje na značajnu ulogu koju u politici igraju sistemi pravila obično vezani uz

organizacije, od političkih stranaka do državne uprave.

Ishodi ljudske interakcije načelno su neizvjesni, pa se institucije pojavljuju kao pokušaj da se ta neizvjesnost smanji. Pravila-norme koja su jezgra svake institucije, ili su formalni propisi ili neformalne pravilnosti u postupanju, rutina, uloge, strategije, politička tehnika. Ljudi obuhvaćeni pravilima postupaju po logici prikladnosti (appropriateness) odnosno, sukladnosti s pravilom češće nego po diktatu čisto utilitarističkog računa vlastite koristi. No pravila nisu uvijek jednoznačna, tako da je osnovno pitanje tumačenja odnosno izbora između više mogućih pravila koja se na istu situaciju mogu alternativno primijeniti, pa unutar takvog izbora opet interesi aktera dolaze do izražaja.

Načelo diobe rada primjenjuje se na području politike kako u teritorijalnoj tako u funkcionalnoj dimenziji. Odatle problem pažnje, koja ne može biti istodobno usmjerena na sve sektore, i problem povjerenja, jer su odluke na susjednim sektorima moraju prihvatiti na temelju povjerenja u susjedne aktere budući da ne možemo uvijek sve sami provjeriti. Takva segmentirana struktura i pristupa i odlučivanja dovodi do specijalizacije i odlučilaca i foruma odlučivanja. Princip hijerarhije širi mogućnost pristupa kako se uspinjemo po hijerarhijskoj ljestvici, ali ne rješava problem ograničenosti dosega uslijed diobe rada. Specijalizacija otvara problem neznanja onoga što je relevantno za susjedno područje i preporuča stav »nevinosti, nemiješanja specijalista-ekspertata u proces formiranja političkih stavova i donošenja političkih odluka kad su konzultirani kao eksperti. Primjena rutina ne znači nužno konzervativizam; rutinama se pristupa i novim situacijama. Pravila sadrže u sebi i održavaju iskustvo, pa je stoga učenje glavni proces u vezi s njihovim usavršavanjem.

Osim na pravilima-normama, institucije počivaju i na značenjima, na utvrđenom smislu. One odgovaraju potrebi ljudi za kognitivnom i afektivnom konzistencijom. Institucije, osobito veće i jače, imaju jak utjecaj na svoju okolinu, pa se može reći

da one svojim djelovanjem i stvaraju svijet u kojem se kreću. Osobito političke institucije, svojim simbolima, ritualima, ceremonijama, pričama i dramama stvaraju i mijenjaju neka osnovna tumačenja smisla društva i života. I potpuno racionalni postupci, kao što je konzultiranje eksperata, može u politici dobiti smisao simbola i rituala, izražavanje vjere u vrijednost stručnosti i stručnog savjeta — i onda kad ne postoji nakana da ga se poslušaju. Ovi, u stvari semantički, elementi pojave institucije efikasni su i u normativnom i u kognitivnom smislu. Tako da se pojam institucije proširuje. To nisu samo sustavi pravila, već i sustavi značenja.

Povijest nije u tom smislu efikasna, da bi se kretala ravno prema stanju koje proizlazi iz objektivnih okolnosti u okolini, kretanje kakvo se pripisuje evoluciji uslijed djelovanja prirodne selekcije. Baš je stabilnost institucija i postojanost njihova utjecaja na okolinu možda jedino čvrsto uporište u promatranju povijesnih procesa.

Svjesno mijenjanje institucija je problematičan pothvat baš zbog nenamjeranih posljedica interakcije između pojedinaca, institucije i institucionalne okoline u toku nastojanja da se institucija promijeni. Pa ipak, svjesno mijenjanje institucija jest moguće. Prije svega, u izvjesnoj mjeri ipak i kod institucija djeluje mehanizam varijacije i selekcije poznat iz prirodne evolucije. Zatim, pojavljuju se problemi koji traže, i nalaze, rješenja. U tom procesu sudionici uče iz iskustva, osobito iz iskustva sukoba i međusobnog pogađanja u nastojanju da se sukob prevlada. Institucije također oponašaju jedna drugu — govori se o pojavi zaraze u epidemiološkom smislu. A ljudi u institucijama rotiraju, mijenjaju se, tako da uvijek nove kohorte članova prihvaćaju institucionalna pravila kao polaznu točku u svojoj daljnjoj orijentaciji. Čak i slabosti, odnosno nepotpunosti ovih razmjerno stabilnih procesa mogu pridonijeti planskom i svjesnom mijenjanju institucija. Pažnja ljudi ne može obuhvatiti sve sektore, pa stoga ni promjene nisu uvijek u središtu pažnje svijeta. Pažnja se sekvencijalno prenosi s jednog problema na drugi, pa je moguće da

postoji koalicija, iako između članova ima protuslovnih interesa. Institucija u svom prilagodavanju katkada ne polazi od problema, već od rješenja (npr. kompjutor koji se pojavljuje kao moguće rješenje za niz problema koji se možda još uopće nisu pojavili). Inovacije se katkada u toku primjene znaju promijeniti odnosno prilagoditi. Inerciji, međutim, pridonosi tzv. zamka kvalifikiranosti, tj. svak postaje bolji u primjeni postojećih načina djelovanja, pa se opire njihovu mijenjanju. Institucije se mogu svjesno promijeniti i putem utjecaja na nazor na svijet, pomoću mijenjanja značenja o kojima ovisi kako ljudi doživljavaju pojedine situacije. Svjesnom mijenjanju mogu poslužiti i šokovi, nagle i duboke promjene u kratkom vremenu, ali je kod takvog postupka teško kontrolirati nepredviđene posljedice osnovnog zahvata.

Institucije ostvaruju namjere ljudi, a namjere i interesi koji iza njih stoje, jesu promjenjivi. Jedno od glavnih svojstava institucije da časovitim namjerama ljudi daje stabilnost pretvorivši ih u institucionalizirane, tj. pravilima garantirane, vrijednosti, uvjerenja i sl. U najmanju ruku time proces mijenjanja postaje donekle predvidiv.

Prvi praktični primjer mijenjanja institucije je povijest reorganizacija centralne državne uprave SAD.

Od prve suvremene reorganizacije (1905 — Komisija Keep) do danas inicijativa za reorganizacije uprave dolazi najčešće od predsjednika SAD kao šefa egzekutive, dok Kongres isprva skeptički gleda na takve pothvate, a kasnije doduše daje predsjednicima ovlasti za reorganizaciju, ali njihove prijedloge ipak uglavnom na kraju odbija.

— Politička retorika u vezi s prijedlozima reorganizacije je dvojak: pozivanje na uštede, na poboljšanje tehničke kontrole uprave, na povećanje njezine efikasnosti; a druga je varijanta tzv. politički realizam koji reorganizacije tumači političkim interesima i odnosom snaga među interesentima.

— Raspoloženja u vezi s reorganizacijom redovito se kreću od početnog oduševljenja prema konačnom razočaranju. Opozicija članova Kongresa protiv reorga-

nizacija izvire odatle što značajnije promjene strukture centralne uprave presijecaju veze i poznanstva koja imaju s višim upravnim službenicima pomoću kojih mogu zadovoljiti zahtjeve svojih individualnih birača koji traže intervenciju.

— Reorganizacije pružaju tipični primjer »garbage-can« metode odlučivanja radi fluktuacije pažnje sudionika, višeznačnosti problema koji se reorganizacijom misle riješiti i višeznačnosti samih rješenja.

— Vrijednost je inicijative za reorganizaciju sa stanovišta političara koji je poduzimaju ta što ona znači afirmaciju privrženosti vrijednostima antibirokratizma, aktivizma i optimizma, koje visoko rangiraju u američkom moralnom kodeksu.

— Iako pojedine reorganizacije najčešće ne uspijevaju, s vremenom i s ponavljanjem identičnih prijedloga reforme, pojedine predložene novosti ipak prodiru najprije u svijest ljudi, a zatim i u pravni sistem, a na kraju gotovo uopće i nema protivljenja.

Drugi primjer, skandinavske zemlje, u prvom redu Norveška, pokazuje kako reforma institucija može postati jedan od osnovnih ciljeva državne politike.

Početno zadovoljstvo s uvođenjem države opće dobrobiti (Welfare State) s vremenom ustupa mjesto kritičnosti. Država dobrobiti došla je do nastanka čitavog vanjskog kruga upravnih organizacija, koje pripadaju državi i dio su sustava državne uprave, ali se značajno razlikuju od klasičnih organa državne uprave. Ovim se organizacijama predbacuje birokratska ukočenost i nesposobnost, prevelika koncentracija moći, te pomanjkanje orijentacije i nedovoljna zaštita slabijih slojeva korisnika, te međusobno prozimanje ovih organizacija i određenih organiziranih grupa interesenata. Ipak, političko raspoloženje je i dalje protiv privatizacije i deregulacije.

Reforme države opće dobrobiti postaju dugoročni proces mijenjanja propisa i postupaka, s naglaskom na profesionalizam i bez ideološke primjese. U daljnjoj debati pitanja reforme postaju ustavna pitanja,

problem većinske vladavine i njezinih granica, u krajnjoj liniji pitanje za koje se reforme mora u načelu tražiti ne većina, već konsenzus. Iz ovih reformi nastaje država koja predstavlja osebujnu kombinaciju do sada poznatih tipova: pored klasične države-vlasti, pojavljuje se država-pogadanj-a-među organiziranim-interesima (corporate-bargaining State), institucionalna država koja nastupa kao čuvar određenih vrijednosti zajedništva i država-»supermarket« koja na tržištu nudi usluge javnih službi.

Potruga za najprikladnijim institucijama kreće s tri polazišta: od demokratske teorije, od spoznaja suvremene ekonomske znanosti i od teorije organizacije.

Bit demokratske teorije svodi se na zahtjev da o političkim pitanjima treba u posljednjoj liniji odlučivati volja naroda. U odgovoru na pitanje, kako ostvariti taj zahtjev izdiferencirala su se dva temeljna tipa političkog procesa: agregativni i integrativni.

— »Tradicije agregacije definiraju narod kao skup pojedinaca koji su u sadašnjem trenutku kvalificirani da se s njima postupa kao s državljanima. Tradicije integracije definiraju narod kao skupinu koja se proteže unatrag kroz povijest i naprijed u budućnost. U agregativnom stanju volja se naroda otkriva u političkoj utakmici i u pogađanju među racionalnim građanima, od kojih svaki ide za svojim pojedinačnim interesom unutar sustava pravila za vladavinu većine. U integrativnom procesu volja naroda otkriva se raspravljanjem razumnih građana i vladalaca koji nastoje pronaći opću dobrobit u kontekstu zajedničkih vrijednosti. Agregativne teorije pretpostavljaju poredak utemeljen na racionalnosti i razmjeni. Integrativne teorije obično pretpostavljaju poredak temeljen na povijesti, obvezanosti i razumu.« (118).

Agregativni politički procesi agregiraju, zbrajaju interese pojedinaca i skupina oblikujući ih u zajedničku odluku, kolektivni izbor. Osnovno je pitanje kako raspodijeliti ono čime zajednica raspolaže, a da se nijedan interes unaprijed ne isključi; Marchovim riječima »problem alokacije bez

eliminacije«. Kriterij po kojem se, prema tome, ocjenjuje kvaliteta takvog agregativnog političkog procesa jest u prvom redu njegova alokativna efikasnost, u kojoj je mjeri u stanju postići tzv. Pareto-optimalnu alokaciju, tj. takvu raspodjelu gdje nitko ne može poboljšati svoj položaj, a da ne pogorša položaj nekog drugog. Pritom se ima u vidu da je ostvarivanje interesa ograničeno pravilima, da svi interesi nisu podobni za agregaciju putem dobrovoljne razmjene, tj. da nisu svi konzistentni, stabilni i egzogeni, dakle nastali izvan političkog sustava i unijeti u nj, konačno da su prihvatljivi. Također se vodi računa o polaznoj situaciji u kojoj se nalazi svaki pojedini interesent s obzirom na vlastite sposobnosti, na prava odnosno na ovlasti prema drugima, kao i na sredstva kojima raspolaže.

Integrativni politički procesi idu za tim da ostvare stručnost, efikasnost, pravednost i prikladnost, tj. normativnu i kognitivnu opravdanost. Njihovi su temeljni aksiomi temeljna prava ljudi i razumno raspravljanje u potrazi za općim dobrom. Temeljna se prava shvaćaju kao neinstrumentalna i kategorična, tako da se ne mogu slobodno razmjenjivati, nepovrediva su i neotudiva, u pravilu su fiksirana u ustavnim tekstovima. U toj perspektivi sukobi su interesa prilika za razumno raspravu koja vodi prema suglasnoj odluci, a ne povod za pogađanje. Integrativno mišljenje slijedi logiku jedinstva, sinteze, međusobnog razumijevanja, zajedničke volje, povjerenja, simpatija i solidarnosti. Njegovi su glavni kriteriji, i ujedno osnovni problemi, sposobnost ljudi i njihovo poštenje.

Kako ocijeniti institucije? Daju li one ono što obećaju? Poteškoće agregativnih političkih procesa su u tome da interesi ljudi ne ispunjavaju uvjete konzistentnosti, stabilnosti i egzogenosti. Interesi su najčešće protuslovni, promjenjivi i endogeni, tj. nastaju unutar sistema samog političkog odlučivanja. Polazne su situacije interesenata nejednake, i pored državne regulacije koja ih nastoji izjednačiti. Osobito interesi budućih generacija ostaju u tim procesima nezastupljeni.

Slabost je integrativnih procesa da su i sposobnost ljudi i njihovo poštenje problematični. Pristup političkoj areni ne ovisi samo o sposobnostima, motivacija za politički angažman nije uvijek opće dobro. Umjesto da se uči u političkoj debati, područje relevantnih argumenata kritično se smanjuje u sukobu. Umjesto konsenzusa na temelju stručne debate, prevaga je često na strani demagogije. A isto tako nikakav odgoj nije u stanju garantirati poštenje. Sama priroda vlasti kvari ljude, a i autonomija integrativnih institucija ne ide u prilog poštenju.

Rezultat je takve situacije da se u institucijama smjenjuju agregativni s integrativnim naglascima. Institucije su izgrađene na protuslovlju između načela većine i garantiranih prava pojedinaca, između autonomije institucija i njihove političke vezanosti, a u slučaju državne uprave još posebno između političke vezanosti i postulata neutralnosti odnosno stručnosti. Danas uglavnom prevladavaju agregativne orijentacije, ali ne treba izgubiti iz vida da je njihovo vrijeme — vrijeme obilja i odsutnosti ozbiljnijih problema. Primjećuju se već tendencije jačanja integrativnih stanovišta. Centralni organi države obično daju prednost agregativnim procesima, dok organizirane skupine interesenata naginju integrativnima. I u onoj mjeri u kojoj u tome uspijevaju, država poprima neo-korporativna obilježja i opire se agregativnom tipu demokracije. Po svim znacima valja očekivati vraćanje klatna razvoja prema integrativnom polu.

Pritom razvoju u izmjeničnim fazama treba ipak zadržati na umu neka opća načela:

— Niti je politika produženje tržišta, niti tržište dodatak politike. (Luhmann bi rekao da se radi o dva autopoietiski zatvorena i funkcionalno diferencirana područja).

— Efikasnost u alokaciji je važan činilac u ocjenjivanju institucija, ali problemi pozicija nestabilnosti i endogenosti interesa, nejednakih polaznih pozicija interesenata, sposobnosti odnosno kvalificiranosti ljudi, kao i njihova poštenja upozoravaju da taj kriterij ne može biti i jedini.

— Agregativne i integrativne funkcije političkih procesa međusobno su komplementarne, tako da se nameće zaključak kako je bolje graditi institucije na protuslovljima nego tražiti po svaku cijenu »čista« rješenja.

— Ostaje ipak preporuka da bi današnje političke institucije valjalo pomaknuti malo u integrativnom smjeru.

Politička izjednačenost u moći među građanima, koja je načelna pretpostavka demokracije, zahtijeva političke institucije koje su u stanju utvrditi, razraditi i ocijeniti interese pojedinaca. Jednakost moći definirana je kao jednakost u mogućnosti utjecati na druge kako bi oni djelovali u našem interesu. Postoji li takva jednakost i u kojoj mjeri, može se ustanoviti samo uspoređivanjem interesa raznih interesenata, a to opet znači da su interesi međusobno usporedivi, drugim riječima da su objektivni. Ako nismo u stanju utvrditi takav objektivni interes, onda nam jedino preostaje da prihvatimo subjektivnu definiciju relativne moći, tj. da svaki građanin subjektivno ocjenjuje razdiobu moći u društvu, odnosno u kojoj je mjeri on jednako utjecajan kao bilo koji drugi pojedinac. Takav je kriterij, naravno, problematičan. A budući da ne možemo pretpostaviti ni jednakost interesa u toku vremena, budući da budući interesi nisu zastupani u sadašnjem interesnom pogađanju, sam pojam političke jednakosti u agregativnom smislu dolazi u pitanje.

Alternativa su integrativne institucije koje stabiliziraju povjerenje i omogućuju uživanje u druge, koje uključuju poliariju, na primjer lokalnu samoupravu kroz koju i manjinski interesi (March ih naziva »interesnim devijantima«) mogu steći neku moć, dakle neku mogućnost utjecaja. Na kraju i agregativna politička jednakost postaje smisljena samo ako smo došli do neke usporedivosti interesa, a u tome pomažu integrativne institucije svojom tehnikom uživanja.

Ulogom političkih institucija bave se pravne znanosti, deskriptivna politička znanost, povijest u svojoj orijentaciji na povišne ličnosti i političke znanosti shvaćene

kao analiza realnih političkih interesa i snaga. Zaključak do kojeg su do sada došle te razne discipline mogao bi se sažeti u nekoliko točaka:

— Politički akteri motivirani su svojim dužnostima i sadržajem svojih uloga isto toliko ili više nego vlastitim osobnim interesima.

— Konstrukcija značenja ima u politici samostalnu ulogu pored ili umjesto često isticanog odlučivanja.

— Pravila i postupci koji čine institucije nastali su kroz povijesne procese i ne vode prema jednoznačnim stanjima ravnoteže.

— Političke institucije nisu naprosto odraz postojećih snaga u društvu.

— Politički sustav nije samo arena suparničkih interesa.

Prve se tri točke razrađuju:

— Političko djelovanje uređeno je pravilima i oblicima organiziranosti. Ono je usmjereno tzv. prikladnim djelovanjem (appropriate action) koje je određeno odnosom između uloge i aktualne situacije, više nego interesnom kalkulacijom. Politička zajednica, shvaćena u integrativnom smislu, odgaja građane u intelektualnom i u moralnom pogledu, ali oni svoju akciju obrazlažu argumentima racionalne zainteresiranosti u agregativnom smislu.

— Političke institucije stvaraju svoju okolinu konstrukcijom značenja (na primjer značenja »demokracije«), interesa kroz odgoj i indoktrinaciju, vođa, pravila igre i pomoću tih konstrukcija utječu na posve realnu raspodjelu sredstava. Međutim, nije sigurno hoće li integrativne političke institucije na opisani način utjecati na okolinu. Na primjer, država opće dobrobiti je, i pored svog integrativnog karaktera, stvorila raznorodne grupe korisnika ovisnih o javnim službama, a međusobno nepovezanih. Integrativna orijentacija nosi u sebi određene opasnosti za demokraciju; sjetimo se, primjerice, referendumu raspisanog da bi se legitimirale već donijete odluke, ili autonomije političkih institucija izmaklih ispod političke kontrole.

— Promjene političkih institucija su dvojake. Postupne svakodnevne i duboke povijesne. Duboke promjene, kakve izaziva, primjerice, rat ili građanski rat, mogu iz osnova promijeniti samu temeljnu definiciju »prikladnog djelovanja«. Manje dramatski izvori dubljih promjena institucija su suprotnosti nastale između institucija i realnih situacija. Na primjer, garbage-can situacije znače stanje u kojem proces institucionalizacije nije dovoljno daleko dopro. Ili, država opće dobrobiti podijelila je društvo na sferu države solidarnosti, sferu tržišne utakmice, sferu pogađanja između organiziranih interesa i sferu gdje se oko vrijednosti zajednice stvaraju asocijacije građana.

Institucije su reziduum povijesti i, uslijed institucionalne inercije, zaostaju u tempu iza promjena u okolini, pa to sa svoje strane pridonosi mogućnosti radikalnih promjena, ali ni u čemu ne predodređuje smjer tih promjena. Politički sukobi posve općenito stimuliraju eksploraciju, eksperimentiranje i učenje, a otežavaju česte, male i reverzibilne promjene. Mijenjanju političkih institucija pridonose i vanjske okolnosti i svjesno djelovanje ljudi.

Institucije ublažuju moguću pometnju u djelovanju stvaranjem alternativa djelovanja, pometnju u značenjima tumačenjem povijesti i anticipacijom budućnosti, pometnju zbog heterogenosti interesa time što oblikuju interese aktera.

Na teoretskom putu Jamesa Marcha ova knjiga predstavlja značajan obrat. Na početku (1958) organizacija ima čvrste konture. Iz knjige Marcha i Simona dobiva se dojam da je ambicija autora izgraditi egzaktnu teoriju organizacije polazeći od sistema aksiomatskih postavki. Svega pet godina kasnije, u knjizi Cyerta i Marcha (1963) organizacija je postala arena gdje suprotstavljeni interesi stvaraju koalicije, gdje pažnja putuje s problema na problem, gdje se koalicije međusobno pogađaju, »unutarnje rezerve« (slack) rastu i smanjuju se. Nakon daljnjih devet godina March dolazi do garbage-can teorije (u članku s Cohenom i Olsenom 1972) gdje se organizacija gotovo potpuno

gubi u nadrealističkom kolopletu problema, rješavanja, odlučilaca i foruma odlučivanja koji se sastaju i mimoiđaju u zapletenom nizu gotovo slučajnih zbivanja. U ovoj knjizi radi se o ozbiljnom Marchovu koraku u obratnom smjeru. Neodređenost političkog pogađanja i odlučivanja stabilizirana je sustavima pravila koje je proces habitualizacije ukrotio u institucije i usmjerio ih prema stvaranju trajnih organizacijskih struktura. A organizacije prema kojima se čitav proces kreće u prvom su redu upravne organizacije. Značajno je da su oba detaljnije razrađena primjera koja se u knjizi daju — reorganizacije američke centralne uprave i upravne reforme u Norveškoj — uzeta s područja uprave, što odgovara izvornom interesu očaju autora.

Pažljivijoj definiciji pojmova institucije i organizacije autori ne posvećuju previše pažnje, s jedne strane vjerojatno u uvjerenju da su sami izrazi, kao tehnički termini u znanosti o organizaciji, opće poznati, a s druge opredjeljujući se za postupak postupnog približavanja određenosti pojma kroz samu analizu koja je predmet rasprave. Institucije se najprije predstavljaju kao sustavi pravila, da bi se kasnije tome dodale i strukture značenja, i tek usput spomenula kognitivna dimenzija (u izvodima o kognitivnoj efikasnosti rituala — str. 48). Ipak nigdje se ne vidi prihvaća li March semantičnost, normativnost i kognitivnost kao dimenzije ljudske svijesti, prisutne u svakoj instituciji kao obliku ljudskog djelovanja, ali održanih s različitim naglaskom u odgovarajućim varijantama simboličkih (npr. jezik), regulativnih (npr. pravo) i produktivnih (npr. znanost) institucija. Očigledno ima institucija koje nisu organizacije. To je razlikovanje u knjizi prisutno, a da se nije smatralo potrebnim precizirati u čemu je razlika. Jesu li organizacije institucije s gušćom mrežom normativnih očekivanja? Ili s određenim članstvom, za razliku od personalno neodređenih nosilaca institucionalnih uloga? U političkim procesima kakve autori opisuju institucije političkog sistema (npr. izbori) imaju tendenciju da prijedaju u određeni oblik organizacije (političke stranke, parlamente, državni aparat). Kad se to događa,

pod kojim uvjetima, na koji način? March pripisuje višeznačnost i institucijama odnosno pravilima koja čine njihovu srž (str. 24) i organizacijama u njegovoj garbage-can interpretaciji (na kraju knjige izričito upućuje). Ali višeznačnost o kojoj piše ima jedno značenje u instituciji, a drugačije u organizaciji. Kod institucionalnih pravila može značiti namjerno ugrađeni elasticitet, ali također jednostavno nedostatak nomotehnike. Kod organizacija višeznačnost najčešće odražava pluralitet u organizaciji prisutnih interesa, pretpostavku za stvaranje internih koalicija u njoj.

Zanimljivo je da March pravila izričito označava kao oblik iskustva (str. 31-39), što je u skladu s institucionalnim karakterom sustava pravila i predstavlja glavni modus njihove habitualizacije kao institucija. Također je značajno njegovo naglašavanje potrebe čovjeka za kognitivnom i afektivnom konzistencijom (str. 41), koja je obratna strana pojava disonance koja se danas tretira kao vrlo općeniti tip psihološkog problema u teoriji akcije (premda se u knjizi ne spominje izvorna Festingerova studija (1957) o kognitivnoj disonanci).

March smatra da se diferencijalni razvoj institucija, njihovo nastajanje, preživljavanje odnosno propadanje ne može svesti na proces selekcije koja bi vodila »ravno prema stanju ravnoteže« (str. 53 i sl.), iako »varijacija i selekcija« (str. 58-59) igra izvjesnu ulogu kod mijenjanja institucija. S tim se tvrdnjom možemo samo složiti, tim više što suvremene teorije biološke evolucije također više ne polaze od slike nužne optimalizacije svojstava vrsta koje su uspjele preživjeti, već daju sve više mjesta slučajnostima-kontingenciji razvojnog procesa (v. npr. S. J. Gould). Kad selekcija prijedaje s razine genetski kodiranih informacija na razinu informacija sadržanih u svijesti i izmjenjivih učenjem, njezina se efikasnost, u smislu optimalizacije, s jedne strane, teoretski povećava, jer promjene nisu slučajne mutacije, već sviješću upravljane odluke. Ali, s druge strane, frekvencija i tempo promjena ponašanja motiviranih sviješću toliko su veći da je opasnost pogrešaka, krivih

izbora i usmjerenja u pogrešnom smjeru razmjerno narasla.

U cjelini, knjiga odražava boju epohe. Garbage-can teorija bila je na određeni način kulminacija Marchova demokratizma i antibirokratizma. Nastala na podlozi promatranja upravljanja znanstveno-nastavnim organizacijama, ta se teorija doimlje na trenutak kao karikatura onoga što se događa na fakultetskim vijećima i sveučilišnim savjetima. U biti, radi se o procesima donošenja odluka u tijelima gdje nisu uloge unaprijed određene i omeđene hijerarhijskom ovisnošću, vlašću u bilo kojem obliku. I premda je model ponešto pretjeran, on sadrži u sebi jezgru analize problema demokratskog odlučivanja. Zato ga March i evocira u obradi problema političkog odlučivanja u demokratskim skupštinama i drugim gremijima. Ali March se distancira, u vrijednosnoj ocjeni, od takvih metoda. Naginje prema većoj pouzdanosti predviđanja ponašanja u čvršćim institucionalnim odnosima, u prvom redu u organizacijama. Prema agregativnoj bezličnosti demokracije on se u svom izboru priklanja integrativnom zajedničarstvu i vidi u takvoj orijentaciji predznak vremena koje dolazi. Bez obzira na naš vrijednosni odnos prema takvoj prosudbi, sama slika bipolarnosti u institucijama je uvjerljiva.

Eugen Pusić

Recenzija

Klaus von Beyme:

Theorie der Politik im 20. Jahrhundert
(Von der Moderne zur Postmoderne)

Suhrkamp Bd. 969 1991. (str. 394)

Najnovija knjiga i u nas poznatog autora Klaus von Beymea nikako se ne može preporučiti početnicima studija suvremene politologije i političke teorije. Ona pretpostavlja da se o tom predmetu sve zna i tek pod

tim uvjetima počinje djelovati kao dobar podsjetnik koji nije koncipiran kao sistematizacija nego kao kolaž. Autor dopušta da ga se opomene zbog ekletike, ali odmah dodaje da ta etiketa danas nipošto nema nekadašnju ubilačku težinu.

Rezimirati teorije politike u 20. stoljeću nije naravno skromna ambicija. Pogotovo ne ako se čitavo proteklo stoljeće promatra kao postmoderna. Golemi broj teoretskih nastojanja, imena, škola i struja koje se s više ili manje strpljenja navodi, referira, obrađuje, govori o kompetentnosti izvanrednog poznavaoца kojeg bi bilo jedva moguće provjeravati. Pogotovo zato što nedostaje, po vlastitoj autorovoj odluci, čisti pojam političke znanosti koji bi trebalo braniti i iz kojeg bi se dale očitati razlike prema svim drugima. Odsustvo tog središnjeg pojma odmah je i opravdano: »U postmodernoj je anahronistički inzistirati na predodžbi o jednoj znanosti, jednoj metodi, jednoj teoretskoj paradigmi.« Umjesto toga, izlažu se različite teorije i njihovo isprepletanje bilo u ekletičkim sustavima, bilo u složenim kolažima, bilo posredstvom dešifriranja mozaika. Takav stav omogućuju Beymeova doista paušalna određenja klasične moderne. Ona je apsolvirana kao transcendentalno ontološka i spekulativna, i kao takva je po Beymeu marginalizirana. Ako su napuštena sva posljednja utemeljenja i legitimacije, a time i svako deduciranje iz posljednjeg principa, tada je otvoren i put u Luhmannovo lapidarno određenje postmoderne: »Svijet kao volja bez predodžbe«. Za orijentaciju služe samo velika imena i prepoznatljive škole koje probijaju horizont posvemašnje anonimnosti. Daka-ko, probijanje horizonta anonimnosti ne zbiva se u postmodernoj na temelju svrhovitog djelovanja vođenog predodžbama o dobrom životu kojeg bi trebalo ozbiljiti, već proizvodnjom različitosti među kojima zatim treba birati. Najprije treba proizvesti razlike u nekom polju djelovanja, a tek potom moguće je, donijeti odluku koju od razlika slijediti. Time što je proizvodnja razlika a ne ozbiljenje predodžbi i svrha ona hermeneutička situacija iz koje se začinje političko djelovanje, to je i pitanje kriterija političkog

djelovanja izvrnuto na glavu. Ne djeluje se na temelju kriterija, već se kriteriji ravnaju prema djelovanjima i odlukama. Mjera ili kriterij, bilo u formi prava bilo u formi pravila djelovanja, može se uspostaviti tek ako se ima što premjeravati. Da bi se pak moglo premjeravati, potrebna je razlika ili razmak dviju točaka. Tek kad se dvije točke razlikuju, moguće ih je premjeravati. Mjera između nekog postojećeg i nekog novog političkog stanja stvari nije, naravno, ni metar ni sat. To su vrijednosti koje se u djelovanju preferiraju, ili norme na koje smo se prethodno oslanjali. Tako skicirana postmoderna situacija prijeti, naravno, da se izrodi u anarhoidno djelovanje, ili posvećaniju samovolju. Ako, naime, i vrijednosti i norme djeluju tek u skladu s već izvršenim djelovanjem, tada izgleda da su otvorene sve slavine samovolje. U takvoj situaciji vidi i Beyme zadatak političke teorije u razrađivanju različitih strategija ograničavanje te samovolje. Mnoštvo suvremenih teorija politike i jest posljedica traganja za strategijama obuzdavanja inovativnog djelovanja koje u posljednjoj instanciji prijeti da se otkači od svih spona svake tradicije i da društvo uputi na plovību bez ikakve karte i kompasa. Iako to Beyme nigdje izričito ne naglašava, iz njegovog prikaza Teorija politike u 20. stoljeću proizlazi njegova poruka da najezdu novoga treba obuzdati na isti način kao što je klasična građanska moderna do Hegela razvijala različite strategije ograničavanja slobode kako bi se moglo slobodno obitavati u političkoj zajednici. Razlika između strategija obuzdavanja slobode i strategija obuzdavanja ili ograničavanja novina koncentrirana je oko interpretacija transcendentnog pitanja o preduvjetima mogućnosti slobode odnosno preduvjetima mogućnosti inovacija. U odgovoru na pitanje o *preduvjetima mogućnosti* slobodnog odnosno inovativnog djelovanja razilaze se klasična moderna i postmoderna. Klasična je moderna vidjela da je jedini način obuzdavanja slobode pojedinca sloboda svih pojedinaca. Međutim, sistem slobode koji omogućuje koegzistenciju svih slobodnih pojedinaca u svojoj objektivnosti lišen je svih svojstava, a ta bezlična karakteristika

sistema prenosi se na osobe koje unutar nje mogu koegzistirati samo kao osobe bez svojstava. Tako u klasičnoj teoriji preduvjet mogućnosti zaista omogućuje samo ono što je preduvjetovano. Postmoderna, naravno, ne želi žrtvovati osobu jer ona je nosilac inovacija. Osobu je pak moguće spasiti prema Beymeovu viđenju problema demonopolizacijom političkoga. Ta demonopolizacija se provodi konačnim razlikovanjem teorije od prakse, a zatim oslobađanjem svih drugih djelovanja ili sistema od predominacije politike kao adresa za rješavanje svih mogućih životnih pitanja, kao što je to bilo u doba apsolutizma. (243) Protiv konzervativnog rehabilitiranja političkoga kao dominantnog odnosa, kako su to razvili bliži i dalji nastavljači Carla Schmitta, Beyme nastupa svom odlučnošću. Naravno, kritičkom prikazu izloženi su svi drugi teoretski pokušaji, mada u središtu interesa stoje veliki autori Parsons, Habermas, Luhmann, Weber. Njegov oprezni rezime postmodernih teorija političkoga glasi: »Postmoderno mišljenje i autopoieza zaoštrili su pogled za fragmentaciju društva i za samovolju kojom se pojedine oblasti izvlače iz okrilja političke intervencije (znanost, umjetnost, privreda). Povijest političkog mišljenja 20. stoljeća može se pisati sa stajališta rastuće skromnosti u pogledu upravljačke sposobnosti koja se pripisivala državi« (str. 356).

Naravno, slabljenje države ne može se linearno nastaviti: »Teorija politike ne može biti samo dekonstrukcija«. Kao što znanost, umjetnost, privreda imaju svoju domenu u kojoj mogu djelovati u skladu s načelom *l'art pour l'art*, tako i politika neće i ne smije iščeznuti samo zato jer je u prošlosti pretendirala da sama proguta sve posebne sfere života. U jednom fragmentiranom svijetu koji se neprekidno i dalje fragmentira i diferencira ostat će uvijek mjesta za političko, a što se teorije politike tiče, njoj će i dalje cvjetati ruže jer: »Što uvjertljivije prihvaćamo fragmentiranost svijeta, to će i povratak u veliku teoriju biti bezopasniji« (336).

Započeli smo naš prikaz upozorenjem da najnovija knjiga Klause von Beymea nije za početnike. Na kraju možemo dati i jedan

savjet: Tko je pročitao Webera, Luhmanna, Parsonsa, Habermasa, C. Smitha, tko razlikuje pojmove sistem i svijet života, kolonizacija svijeta života, sistemska teorija i teorija djelovanja, komunikativno djelovanje, autopoeza, teorija coda, binarnost..., neka kao izvanredni repetitorij tih i drugih »postmodernih« pojmova svakako pročita i Beymeovu knjigu. Kada sve to zna, onda će mu Beyme pomoći da vidi u kakvim međusobnim odnosima isprepletivosti međusobnog davanja i uzimanja stoje ove teorije, ovi pojmovi, ovi autori.

Davor Rodin

Recenzija

Michael Laver and
Norman Schofield

Multiparty Government
The Politics of Coalition in Europe

Oxford University Press, 1990, 308 pp.

U političkoj znanosti razvila se i afirmirala teorija *političkih koalicija*.¹ Ova teorija predstavlja značajnu pojavu osobito u komparativnoj politici kao poddisciplini političke znanosti, jasno potvrđujući da empirijska istraživanja izgradnje koalicije u politici pružaju potrebne pretpostavke za teorijska uopćavanja i konstituiranje odgovarajućih teorija.

¹ W. Riker, *The Theory of Political Coalitions*, New Haven, Yale University Press, 1962; A de Swaan, *Coalition, Theories and Cabinet Formation*, Amsterdam, Elsevier, 1973; L. D. Dodd, *Coalitions in Parliamentary Government*, Princeton, Princeton University Press, 1976; H. Kliemt and B. Schanenberg, *Coalitions and Hierarchies: Some Observations on the Fundamentals of Human Co-operation* u: M. Holler (ed.) *Coalitions and Collective Action*, Würzburg, 1984. i druge studije posvećene toj problematici.

Sušтина je političke koalicije interakcija odnosa između legislativne i egzekutivne vlasti u situacijama kad ni jedna politička partija ne osvoja (apsolutnu) većinu mandata u parlamentu. Ona se vezuje za višepartijske političke sisteme. Stoga je jedno od najvažnijih obilježja evropske politike upravo politika koalicijskih vlada. U većini političkih sistema Zapadne Evrope politika koalicije nalazi se u samom srcu predstavničke vlade. U toku ovog stoljeća gotovo svim zapadnoevropskim državama upravljale su koalicijske vlade, pa čak i u Velikoj Britaniji, koja nema tu tradiciju (budući da je u pravilu karakterizira homogena vlada kao posljedica dvopartijskog sistema), bilo je nekoliko koalicijskih, a i velik broj manjinskih vlada.

Specijalni oblici pregovaranja koji karakteriziraju politiku koalicije mogu se naći poslije gotovo svakih izbora u onim višepartijskim sistemima koji ne proizvode »pobjednika« u obliku jedne partije koja kontrolira većinu mjesta u legislativi. Koalicijsko pregovaranje ne odražava samo politiku među partijama nego i unutar političkih partija.

Izgradnja koalicije je složen politički proces s dalekosežnim implikacijama na funkcioniranje i stabilnost političkog sistema jedne zemlje. Koalicijska politika u zapadnoevropskim političkim sistemima nalazi se i u znanstvenom fokusu dvojice američkih profesora, Michaela Lavera i Normana Schofielda², čija je knjiga *Multiparty Government The Politics of Coalition in Europe* rezultat zajedničkog istraživačkog rada.

Knjiga se sastoji od osam poglavlja i dva veoma opsežna dodatka: u dodatku »A« govori se o statusu političkih partija kao sudionika u evropskim koalicijskim sistemima, i to: Austriji, Belgiji, Danskoj, Finskoj, Francuskoj, Grčkoj, Islandu, Irskoj, Izraelu, Italiji, Luxemburgu, Nizozemskoj, Norveškoj, Portugalu, Španjolskoj, Švedskoj, Švicarskoj i Njemačkoj, a u dodatku »B« pokazuje se mjesto političkih partija na em-

² Michael Laver profesor je političke znanosti na Harvard University a Norman Schofield na Washington University.

pirijskoj socioekonomskoj ili ideološkoj ljestvici.

U prvom poglavlju pod nazivom »Politika koalicije u Evropi« (str. 1—14) autori ukratko analiziraju što je politika koalicije i na primjeru Irske pokazuju što ona u praksi znači. Proučavanju koalijske politike po ocjeni autora može se pristupiti s dva različita stajališta: jedno polazi od tradicija »evropske politike«, a drugo od tradicija »teorije igre«. Prvi pristup studiju evropskih koalijskih vlada temelji se na specijalističkom području unutar općeg studija evropske politike i najbolje je izražen u radovima istraživačke grupe »The European consortium for Political Research«. On je izražen i u mnogim raspravama koje su publicirane u prestižnim časopisima »The European Journal of Political Research«, »West European Politics« i »Electoral Studies« te u radovima eminentnih evropskih politologa, među kojima su: Arend Lijphart, Giovanni Sartori, Hans Daalder, Jean Blondel te Stein Rokkan. Ova tradicija izdigla je studij evropske politike iznad granica istraživanja pojedinačnih političkih sistema i usmjerila ga prema unakrsnim nacionalnim analizama određenih interesantnih komponenata političkog procesa. I istraživanje koalijskih vlada razvilo se kao jedna od tih komponenata.

Alternativni istraživački pristup studiju politike koalicije jest i »teorija igre«.³ Neki teoretičari igre čak dokazuju da je koalicija jedan od temeljnih koncepata »teorije igre«. Tako, na primjer, William Riker u svom radu »Theory of Political Coalitions« gleda na politiku koalicije kao trajni rezultat igre koja se igra za fiksnu nagradu držanja položaja. U definitivnom ishodu igre sve što izbori jedan igrač, zbog strukture igre, mora izgubiti drugi. Nagrade za pobjedu u igri su imenovanja na razna mjesta ili funkcije u kabinetu ili vladi. Ova dva tradicionalna pristupa istraživanju različitih aspekata ko-

alijskog procesa bitno se razlikuju i čak nalažu različit pristup u analizi. Naime, »teoriju igre« razvili su američki znanstvenici koji svoje istraživačke rezultate izražavaju matematičkim pojmovima. Evropski specijalisti politike smatraju, međutim, pristup »teorije igre« irelevantnim za svoje istraživačke interese. Ako se proučavaju radovi obje grupe istraživača, stječe se dojam da oni govore o istim stvarima, ali različitim »znanstvenim« jezikom.

Laver i Schofield naglašavaju da njihova knjiga predstavlja pokušaj izgradnje mosta između ovih dviju različitih tradicija, koje danas još uvijek dijeli duboki ponor. Autori pristupaju istraživanju evropskih koalijskih vlada prvenstveno iz perspektive evropske politike, naglašujući da je formiranje koalicije nužno u procesu stvaranja vlade u većini zapadnih društava.

U traženju odgovora tko igra koalijsku igru (što je i naslov drugog poglavlja, str. 14—35) autori dokazuju da, suprotno tradicionalnoj teoriji igre, koja polazi od političkih partija kao jedinstvenih sudionika u koalijskoj igri, u empirijskoj evropskoj tradiciji politike to nije tako. Naime, njihove su analize pokazale da političke partije nisu jedinstveni sudionici u formiranju političkih koalicija. Empirijske analize političkih koalicija 19 evropskih partijskih sistema nameću nekoliko važnih zaključaka. Prvi je izvučen iz pregovaračkog statusa evropskih političkih partija, a glasi da se ni jedna partija ne može smatrati jedinstvenim sudionikom već da postoje razlike između tzv. koherentnih i frakcijskih partija. Kriterij ovih razlika jesu partijski stavovi prema raznim sektorskim politikama (na primjer, ekonomskoj, obrazovnoj, zdravstvenoj itd.), zatim koalijskim preferencijama i stilu pregovaranja. Drugi zaključak ističe da postoji jasna distinkcija između partija kao cjeline i parlamentarne partije, zatim da postoje razlike između više ili manje discipliniranog parlamentarnog krila partije i ostalih njezinih članova, te razlike koje se odnose na izborne saveze. Jasno je da se ne može povući oštra crta koja bi dijelila izborne koalicije od partija i koalijskih vlada.

³ Teorija igre nije nastala u političkoj znanosti. Njezin je tvorac istaknuti američki matematičar John von Neumann, koji je kasnije s Oskarom Morgensternom objavio *The Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, Princeton University Press, 1944.

Nakon što su utvrdili i analizirali identitet sudionika koalicijske igre, u trećem poglavlju (»Što su zgodici?«, str. 36—61), autori istražuju o čemu se pregovara i što se želi ostvariti koalicijskom igrom. Dok su ranije teoretičari partijske kompeticije i koalicijskog pregovaranja isticali kao glavnu motivaciju ključnih sudionika koalicijske igre osvajanje određenih položaja, odnosno borbu za kontrolu kabineta odnosno vlade (što je dovelo i do razvoja teorije izbornog ponašanja utemeljenog na pretpostavci da partije nastoje maksimalizirati svoje glasove kako bi osvojile što više mandata i time povećale svoje šanse u cilju kontrole egzekutivne vlasti) danas je situacija drugačija. Partije su danas motivirane i željom da utječu na različite aspekte politike.

U četvrtom poglavlju autori analiziraju pravila koalicijske igre (str. 62—88) te međuzavisnost legislativne i egzekutivne vlasti. Jedno od ključnih obilježja evropskih parlamentarnih demokracija jest odgovornost egzekutivne legislativi, kao i to da egzekutiva ostaje na vlasti tako dugo dok uživa podršku legislative (izuzetak su Švicarska i Francuska). Autori odbacuju ideju da »pobijediti« znači imati i većinu mjesta u legislativi. Sposobnost vlade da izbori glasove povjerenja legislative jest ključ njezine sposobnosti da ostane na položaju. Tako oni uvode pojam »sposobne« vlade, što im omogućuje da u analizu uvedu pojam »manjinske« vlade, odbacujući tako tezu da je »manjinska« vlada devijantan slučaj (kao što to čine neki istraživači). Štoviše oni pokazuju na primjerima da manjinske vlade mogu biti sposobne za život ukoliko za to doista postoje uvjeti.

Središnji dio knjige čini peto, najduže, poglavlje »Tko ulazi u koalicijsku vladu?« (str. 89—143). U njemu je data iscrpna analiza važnog i složenog procesa formiranja koalicijskih vlada u zapadnoevropskim političkim sistemima. Okvir tih analiza i klasifikacija čine relevantni teorijski radovi mnogih teoretičara koalicije, počevši od jednostavnog modela, kojeg je razvio William Riker još 1962. godine, do raznolikih i složenih koalicija.

Pošto je koalicija formirana, nameće se pitanje njezina trajanja budući da se kao jedan od nedostataka koalicijske vlade često ističe njezina nestabilnost. O tome govori šesto poglavlje pod naslovom »Da li će trajati?«, Stabilitet kabinetske koalicije (str. 144—163). Nestabilnost se može primijeniti samo na neke političke sisteme (Italija, Četvrta Republika u Francuskoj), dok drugi evropski sistemi, neki više, neki manje, pokazuju kontinuitet stabilnih koalicijskih vlada u poslijeratnom razdoblju. Provedena su brojna istraživanja o trajanju koalicijskih kabineta. Tako npr. jedan tradicionalni pristup polazi od odnosa između stabilnosti kabineta i karakterističnih crta političkog sistema (kao što su npr. veličina ili fragmentacija partijskog sistema), drugi istraživači razmatraju obilježja određene koalicijske vlade koja utječu na njezinu stabilnost, a neki opet analiziraju činjenice koje dovode do pada kabineta. Autori detaljno analiziraju svako od navedenih gledišta i ukazuju na njihova značenja u raznim zapadnoevropskim političkim sistemima.

Naposlijetku, autori veoma uspješno analiziraju određene ograničavajuće elemente koalicijskog pregovaranja, koji se mogu naći u gotovo svakom političkom zapadnoevropskom sistemu. Autori su duboko svjesni da se koalicijski modeli ne mogu automatski i jednako uspješno primijeniti na sve političke sisteme i izraziti svo bogatstvo posebnosti i složenosti političkog sistema. Ovisno o političkom sistemu, ograničenja mogu biti opća ili ad hoc (tj. jedinstvena za određen politički sistem) te institucionalna. Međutim, na proces koalicijske politike bitno utječu izborni sistemi te skup pravila koja se odnose na glasanje o nepovjerenju vladi i raspisivanje novih izbora kad krizu vlade razrješava biračko tijelo.

Već iz ovog kratkog prikaza knjige vidljivo je da je riječ o iznimno značajnom aspektu evropske politike *političkoj koaliciji* kao temeljnom dijelu procesa demokratske vlasti i vladanja. Kao iskusni istraživači i izvanredni poznavaoци zapadnoevropske političke scene, autori su dali inovativnu i vrlo detaljnu analizu složenog procesa formira-

nja demokratske vlasti u svim njenim aspektima u višepartijskim političkim sistemima Zapadne Evrope. Svojim pristupom, analizama i rezultatima ova knjiga je pravi izazov za sve one koji se bave komparativnom analizom suvremenih političkih sistema. Na kraju knjige nalazi se i bogata bibliografija iz tog područja.

Štefica Deren-Antoljak

Recenzija

Zygmunt Bauman:

Modernity and the Holocaust

Polity Press, Cambridge 1989.

Posljednjih godina su u SR Njemačkoj dva događaja pokazala koliko genocid koji je u toku drugoga svjetskog rata nacionalsocijalistička Njemačka izvršila nad nekim narodima i društvenim grupama, još uvijek uzbuđuje duhove i izaziva problematične reakcije. Prvi od njih je poznata »rasprava historičara« (»Historikerstreit«), javna polemika u masovnim medijima čija je tema bio povijesni status tog genocida. Dok su neki diskutanti taj zločin pokušavali povijesno kontekstualizirati i objasniti strahom Hitlera od staljinističkog genocida, drugi su im prigovarali da ga time ne samo objašnjavaju nego i opravdavaju, i tvrdili da je povijesna kontekstualizacija nemoguća i neprihvatljiva, budući da se radi o »singularnom« događaju. Drugi problematičan događaj je ostavka predsjednika parlamenta Philippa Jenningera, na koju je ovaj bio prisiljen nakon što je u povodu 50-godišnjice tzv. »Reichskristallnacht« — pogroma koji su nacionalsocijalisti organizirali 9. 11. 1938. — pred parlamentom održao govor u kojem je spomenuo i činjenicu da je većina Nijemaca za vrijeme Trećeg Reicha bila podlegla »fascionozumu« nacionalsocijalizma.

U čemu je problematičnost ovih reakcija? Njima se pod maskom znanstvenog ili politički-moralnog pristupa nacionalsocijalizmu i holocaustu ove pojave — vjerojatno nenamjerno i nepromišljeno — pokušava izdvojiti iz »nacionalne povijesti« Nijemaca i time ovima vratiti prihvatljiv »nacionalni identitet«. Ako je nacionalsocijalizam reakcija na staljinizam, onda je i genocid nad Židovima neka vrsta reakcije na velike čitke u Sovjetskom Savezu, pa se glavnina odgovornosti za kulturnu i političku katastrofu Evrope u 20. stoljeću može pripisati Rusima. Ako je holocaust »singularan« događaj, onda se on nalazi izvan kontinuiteta povijesti Nijemaca i irelevantan je za njihov »nacionalni identitet«. Konačno, Jenningerova konstatacija da su Nijemci bili fascinirani nacionalsocijalizmom neugodna je isključivo za Nijemce, a ne i za njihove žrtve.

Zygmunt Bauman u svojoj novoj knjizi demonstrira ograničenost navedenih argumenata i istovremeno oslobađa Nijemce od mučne pomisli da su samo oni, zbog neke svoje teško uhvatljive »nacionalne« posebnosti, bili sposobni za zločin industrijaliziranog genocida. On to čini s jedne strane time što pokazuje da se tradicionalni antisemitizam kršćanskog porijekla u Njemačkoj nije mnogo razlikovao od onog u ostalim evropskim zemljama, a s druge strane time što projekt i provedbu holocausta objašnjava modernim pojavama kao što su prosvjetiteljski projekti i utopije savršenog i racionalnog društva, i sredstava kojima je takve projekte moguće ostvariti. Od ovih sredstava su najvažnije industrijska tehnika i birokratska državna uprava.

U prva dva poglavlja Bauman opisuje položaj Židova u Evropi — položaj koji je u predmodernom razdoblju bio određen kršćanskom dogmom da su oni dokaz da je Bog pojavom Isusa Krista svoju »milost« prenio na kršćane, a u modernom pokušajima emancipacije i asimilacije. U oba razdoblja oni su se našli u položaju grupe koja je izvan postojećih normi i poretka, grupe koja stavlja u pitanje tradicije, kojoj odgovaraju nestabilnost i neizvjesnost koja rezultira iz destabilizacije tih tradicija, grupe koja utjelovljuje kaos i devastaciju kao al-

ternative tradicionalnom poretku, grupe koja se čak ne može smatrati nosiocem neke posebne kulture i poretka, već pokušava živjeti između pojedinih kultura, poredaka i razdoblja, koja se pokazuje posebno spretnom u konkurenciji za stjecanje novca i položaja, koja se nije spremna identificirati ni s jednom postojećom »nacijom«, koja se posebno dobro snalazi u modernoj dinamici i nesigurnosti itd.

Autor ukazuje i na modernost antisemitskog rasizma: nakon što je religijska definicija Židova izgubila uvjerljivost, a modernost omogućila njihovu emancipaciju i kulturnu asimilaciju, kod antisemita se javila potreba za novim principom razgraničenja. Rasizam definira granice među ljudskim grupama (rasama) koje nije moguće prevladati akulturacijom. On se dobro uklapa u kontekst modernog socijal-tehnološkog mišljenja: moguće ga je uključiti u projekte konstrukcije novih društvenih poredaka, koji obuhvaćaju izdvajanje i uništavanje onih društvenih grupa koje u takve poretke niti je moguće uključiti u postojećem obliku, niti prikladno preoblikovati. Drugim riječima, rasizam počinje tamo gdje prestaje prosvjetiteljska perfektabilnost. Grupe koje nije moguće usavršiti treba uništiti, jer se samo tako može ostvariti utopija savršenog društva.

U slijedeća tri poglavlja autor opisuje posebnost, ali i »normalnost« holocausta kao samo jednog od zadataka koje je birokratsko-tehnokratskim metodama i sredstvima izvršavala nacionalsocijalistička državna egzekutiva. On time potvrđuje spoznaju Hannae Arendt, koja u svom opisu jeruzalemskog suđenja Adolfu Eichmannu, optuženom da je bio na vrhu egzekutive koja je provodila genocid nad Židovima, govori o »banalnosti zla«. Ova »normalnost« i »banalnost« holocausta nije spojiva s tvrdnjama o njegovoj izvanrednosti i »singularnosti«, već pokazuje njegovu uklopivost u moderno socijal-tehnološko mišljenje, njegov sklad s ciljem utopijskog harmoničnog društva iz kojeg su uklonjeni svi nepopravljivi i »otudeni« elementi, i njegovu prilagodbenost modernim sredstvima socijalne tehnologije.

Modernost holocausta se, između ostalog, očituje u sredstvima kojima je izvršen. To su birokratsko-tehnokratska sredstva, odabrana na temelju kriterija instrumentalne racionalnosti. Stroga hijerarhija i funkcionalna podjela rada u izvršnim aparatima modernih država omogućava zamjenu individualne moralne odgovornosti birokrate prema ljudima koji su predmet manipulacije birokratske organizacije čiji je pripadnik, tehničko-funkcionalnom odgovornošću prema toj organizaciji. Pojedini birokrat se koncentrirao na svoj fragmentarni stručni posao i gubi iz vida učinke djelatnosti organizacije na svoje klijente-žrtve. Ovaj moralni deficit omogućuje i uključivanje pozitivističke znanosti u birokratsko-tehnokratske projekte. Drugim riječima, birokracija dehumanizira osobe koje su predmet njezine djelatnosti. One gube svoju posebnost, postaju skup kvantifikabilnih dimenzija koje je na temelju općih pravila moguće podvrgnuti birokratskoj manipulaciji. Dehumanizirane osobe — predmete birokratsko-tehnokratske djelatnosti — moguće je i proglasiti nepoželjnim, tj. tu djelatnost uže definirati kao njihovu eksterminaciju.

Dodatno objašnjenje spremnosti na sudjelovanje u birokratski organiziranom genocidu Bauman nalazi u rezultatima poznatih Milgramovih eksperimenata. Ti eksperimenti pokazuju da spremnost na okrutnost raste s prostornom, tehničkom i čulnom udaljenošću počinioaca od žrtve, s autoritetom onoga koji tu okrutnost zahtijeva i legitimira, te da joj ide u prilog odsustvo alternativnih autoriteta i nepoznavanje alternativnih oblika mišljenja i djelovanja. Ova spremnost, dakle, nije toliko uvjetovana karakterom pojedinca koliko društvenim odnosima u kojima taj pojedinac djeluje. Odavde slijedi da za birokratsko-tehnokratsku okrutnost nisu potrebni posebno okrutni pojedinci, i da okrutnost potrebna za genocidno djelovanje nije privilegija njemačkog »nacionalnog karaktera«.

»Nosioci velikog projekta koji upravljaju modernom državnim birokracijom oslobođenom stega ne-političkih (ekonomskih, socijalnih, kulturnih) snaga — to je recept

za genocid. Genocid se pojavljuje kao integralni dio procesa implementacije velikog projekta. U okviru modernosti genocid nije niti abnormalan, niti je slučaj disfunkcije. On pokazuje kakve mogućnosti otvara tendencija modernosti ka racionalizaciji i tehnicizmu — tendencija koja odgovara modernom idealu svrhovito projektiranog, potpuno kontroliranog, beskonfliktnog, urednog i harmoničnog društva — ako se ovu tendenciju ne zauzda i ublaži, i ako je pluralnost društvenih snaga zaista erodirala« (str. 114).

Sliku modernih društava kao jednog danse macabre stanovništva s birokracijom koja ga okiva i uništava potvrđuje činjenica da su u birokratskom provođenju holocausta marljivo sudjelovali i sami Židovi. Oni su sve do kraja drugoga svjetskog rata bili uključeni u organizacijske strukture njemačke državne uprave koja je radila na njihovu uništenju, na početku kao slobodni ljudi, a na kraju kao ostaci preživjelih sužanija. Drugim riječima, oni su pristali igrati igru svojih mučitelja i ubojica, i time sami pridonijeli uspjehu njihovih planova. Kojim sredstvima je to nacionalsocijalistička uprava postigla? Ona je svoje žrtve precizno definirala i izolirala od ostalog društva, i stalno ih držala u stanju u kojem »imaju što izgubiti«, dakle u stanju u kojem postoje mogućnosti izbora, u kojem je između dva zla moguće izabrati ono manje. Nakon što je 1942. donesena odluka o istrebljenju Židova, to »manje zlo« se često svodilo na preživljavanje od samo nekoliko dodatnih dana ili sati. Upravo je »racionalnost« ovakvih odluka ponašanje Židova učinila predvidivim i time nacionalsocijalistima umnogome olakšala posao. Individualna racionalnost poslužila je kao sredstvo kolektivnog uništenja. Najpoznatiji oblik birokratske suradnje Nijemaca i njihovih žrtava su bili Judenräte — savjeti istaknutih Židova na čelu izoliranih židovskih geta. U pojedinim slučajevima je spremnost ovih savjeta na suradnju išla tako daleko da su Nijemcima predavali dijelove stanovništva geta u nadi da će time omogućiti preživljavanje ostalih. Poznat je i slučaj da je židovska policija sama strijeljala žrtvovane.

U zadnjem poglavlju autor razmatra etičke konzekvencije svoje analize holocausta, koja pokazuje socijalnu uvjetovanost spremnosti na okrutnost i genocid. On zaključuje da nije dopustivo moral utemeljiti u društvenim odnosima i postulira potrebu pred-društvenih izvora moralnosti. Oslanjajući se na etiku Emmanuela Levinasa, on iz egzistencijalnih međuljudskih odnosa, iz »bivanja s drugima«, izvodi neupitni zahtjev za međuljudskom odgovornošću. Ova egzistencijalna, a ne socijalno uvjetovana odgovornost izvorno određuje intersubjektivne odnose, ona prethodi svim pojedinačnim interesima i društvenim odnosima. Proračun korisnosti, racionalne odluke, razni društveni odnosi i društvene i kulturne prisile nisu proizvod ove izvorne moralnosti, već je, obrnuto, iskorištavaju, modificiraju, pa i guše.

Zaključujući svoju knjigu Bauman, između ostaloga kaže: »Pouka holocausta je lakoća s kojom većina ljudi, stavljenih u situaciju u kojoj ne postoji dobar izbor, odnosno koja takav izbor čini vrlo skupim, nalazi razloge da se udalji od zahtjeva moralne dužnosti (odnosno propušta naći razloge da im se približi), prihvaćajući umjesto njih pravila racionalnog interesa i samo-održanja. U sistemu u kojem racionalnost i etika pokazuju u obrnute smjerove humanost je glavni gubitnik« (str. 206).

Baumanu je moguće prigovoriti manjkavost analiza racionalnosti i morala. Analizirajući pojam racionalnosti, on između ostaloga kaže da je iskustvo holocausta razotkrilo »distinkciju između racionalnosti djelatnika (kao psihološke pojave) i racionalnosti djelatnosti (mjerene njezinim objektivnim konzekvencijama za djelatnika). Um je dobar vodič individualnog djelovanja samo u prilikama u kojima ove dvije racionalnosti harmoniraju i podudaraju se« (str. 149). Međutim, na drugom mjestu on sam kaže da su Židovi u datim uvjetima i u okviru raspoloživih informacija djelovali racionalno, da su zaista »imali što izgubiti«, i da su uspijevali ostvariti svoje neposredne ciljeve, primjerice individualno preživljavanje u uvjetima u kojima je njegova vjerojatnost bila nadasve niska. Njihova racionalnost da-

kle nije bila samo »psihološka pojava«. S druge strane, teško se može tvrditi da su djelatnost birokracije zadužene za provodjenje genocida i konzekvencije te djelatnosti bile racionalne, ali je moguće reći da su pojedini nacionalsocijalistički birokrati u uskoj sferi svoje djelatnosti djelovali racionalno. Čini se da ishod ove interakcije racionalnih djelatnika nije potrebno objašnjavati dihotomijom »psihološke« i »objektivne« racionalnosti, već da je za to dovoljna banalna činjenica da rezultati interakcija pojedinaca koji racionalno djeluju na individualnom nivou ne moraju biti identični ciljevima koje ti pojedinci žele ostvariti ili koje bi željeli vidjeti kao rezultat zajedničkog djelovanja.

Nadalje, iz činjenice da je ponekad »put u pakao popločan dobrim namjerama« ne slijedi da individualnu racionalnost treba odbaciti u svim onim slučajevima kada »racionalnost djelatnika i racionalnost djelatnosti« ne harmoniraju i ne podudaraju se, tj. kada nije moguće osigurati ostvarivanje dugoročno prihvatljivih i/ili zajednički odabranih ciljeva. Nekada nije moguće donijeti odluku o takvim ciljevima. S druge strane, i kada je takva odluka donesena, ne postoji sigurnost da će racionalna djelatnost zaista rezultirati u željenim »objektivnim konzekvencijama«, tako da »racionalnost djelatnosti« nije moguće mjeriti samo njezinom uspješnošću. Konačno, treba spomenuti i da se pojam racionalnosti može, osim s ciljevima i sredstvima, dovesti u vezu s procedurama, pravima i slobodama, itd.

Pokušavajući utemeljiti pred-društveni moral, Bauman upada u (egzistencijalističku) klopku pokušavajući odvojiti egzistencijalno »bivanje s drugima« od konkretnih društvenih odnosa, normi i pritisaka. Međutim, ako već nema mnogo smisla postulirati »prirodno stanje« u kojem ne postoji društvo, već osamljeni pojedinci lutaju šumom u potrazi za hranom (Rousseau), još besmislenijem se čini postulirati međuljudske odnose koji ipak nisu društveni odnosi. Čak i da egzistencijalna odgovornost kakvu autor priželjkuje nije puka filozofska fikcija, nije posve jasno od kakve je ona koristi ako je problem na koji ukazuje holocaust upravo u tome da birokratizirana

moderna društva tu odgovornost vrlo lako paraliziraju.

Bauman, međutim, sam pokazuje sredstva koja u sprečavanju mogućih budućih genocida obećavaju bolje rezultate od pozivanja na egzistencijalnu odgovornost za drugoga. U takva sredstva treba ubrojiti suprotstavljanje »daljinskoj kontroli« nad sudbinama ljudi — od opozicije naoružavanja dalekometnim oružjima, do izbjegavanja birokratizma gdje god je to moguće. Drugo, takvo sredstvo je i napuštanje sveobuhvatnih, harmoničnih i/ili totalitarnih utopija i (povijesnih, revolucionarnih, socijalno-manipulativnih) projekata »napretka« u smislu ostvarivanja takvih utopija. Treće, davanjem primata pojedincu i potiskivanjem kolektivismu smanjuje se vjerojatnost pojavljivanja organicističkih predodžbi o društvu, u čijem okviru je smisleno govoriti o »društvenom organizmu« ili »bolesnom tkivu u tijelu naroda« i sugerirati da radikalna operacija uklanjanja tog bolesnog tkiva (tj. genocid) obećava utopijsko kolektivno »zdravlje«. Nažalost, Bauman se u svojoj knjizi ne bavi pitanjem individualnih prava i sloboda kao jednom od najvažnijih suvremenih prepreka genocidu. I četvrto, kulturna i institucijska pluralnost društva onemogućuje pojavu isključivih autoriteta i jedinstvenih hijerarhija, i time pojedinca potiče i olakšava mu da promisli posljedice svog djelovanja i da svoj kulturni i institucijski položaj u društvu odabere u skladu sa zahtjevima humanosti — za što su mu važnija kulturna iskustva postojećih i prošlih društava od egzistencijalnog morala »bivanja s drugima«. Za razliku od konzervativaca, koji u kulturnoj pluralnosti vide opasnost za koheziju i moralnu stabilnost društva, Bauman dakle dolazi do upravo obrnutog zaključka: kulturna pluralnost društvo ne ugrožava etičkim relativizmom i anomijom, ne prijeti mu ukidanjem svakog morala, već pojedincu olakšava izbor humanih alternativa i time društvu osigurava od angažiranja na sveobuhvatnim projektima vlastite transformacije koji uključuju i genocid.

Recenzije

Richard A. Gabriel:

Nema više heroja — Ludilo i psihijatrija u ratu

Alfa, Zagreb, 1991.

Richard A. Gabriel, profesor političkih znanosti na koledžu »St. Anselm« u Manchesteru, u ovoj knjizi raspravlja o čovjeku u ratu, o čovjekovu psihičkom ponašanju u borbi kroz stoljeća (od početka vođenja ratova do danas). Na osnovi spoznaja o ponašanju čovjeka u prošlim ratovima, razvoja modernog naoružanja i mogućnosti čovjeka da oružjem uništi samoga sebe i ljudsko društvo, autor pokušava predvidjeti ponašanje čovjeka na bojištu na kraju 20. stoljeća.

Polazeći od saznanja da je osnovno pitanje u stjecanju borbene djelotvornosti koliko vojnici mogu podnijeti strahote na mjestu oružanog sukoba, autor daje pregled karakterističnih situacija iz pojedinih ratova i bitaka koje su dovodile do psihičkih slomova boraca. Tako autor naglašava da »rat postaje sve destruktivniji, a bojište sve pogibelnije sa svakom novom generacijom oružja; broj izbačenih iz borbe zbog psihičkog sloma raste i prijete da drastično smanji, a u nekim slučajevima i posve uništi, borbenu gotovost oružanih snaga. Svaka armija koja očekuje da će u budućnosti sudjelovati u borbama mora se suočiti sa središnjim problemom psihičkog sloma u ratnim uvjetima.« (str. 10)

U prvom poglavlju autor govori o uvjetima suvremenog ratovanja i mogućnostima koje današnje oružje pruža ratnicima. Analizirajući ratove koji su vođeni u ovom stoljeću, autor zaključuje da je svaki novi rat strašniji i razorniji od prethodnoga. Čovjeku kraj televizijskih ekrana vrlo je teško prenijeti sve strahote koje proživljavaju borci na ratištu. Televizijska slika često idealizira borce, što pothranjuje ljudsku naivnost

o mogućnosti čovjeka da upravlja vlastitom sudbinom u trenutku kad oko njega padaju granate. Junaštvo i požrtvornost danas u borbi znače vrlo malo. U mogućem budućem sukobu na bojištu dolazit će do velike koncentracije ljudi i vojne tehnike. Suvremeni rat ovisi o brzini, pokretljivosti, mogućnosti prodora i opkoljavanja. Nestaje »pravocrtni« dodir sukobljenih snaga i pretvara se u »taktiku vrtloga«. Suvremene armije moraju voditi na ratištu tri vrste borbe: direktnu, u vlastitoj pozadini i u neprijateljskoj pozadini. To uvjetuje veliku nestabilnost na bojištu, stalne promjene situacije, opasnost da jedinice budu odsječene od svoje matice, da budu okružene, da gube vezu sa zapovjedništvom... Ukratko, pred vojnike se postavljaju daleko veći zahtjevi nego prije. U suvremenim sukobima zona uništavanja se znatno proširuje. U prvome svjetskom ratu zona uništavanja je bila do 10 kilometara od linije fronte, u drugome svjetskom ratu do dvadeset kilometara, a u suvremenim sukobima iznosi do stotinu kilometara. Suvremeni ratnici osposobljeni su za vođenje borbi i akcija noću, što se rijetko događalo u prošlim ratovima. Doduše, borbe su i prije vođene noću, ali danas su borci opremljeni sredstvima koja im omogućuju pregled bojišta kao da je dan, čime je povećana učinkovitost. Mogućnost da se ratuje noću stavlja borca pred zadatak da se bori 24 sata. Višestruko povećanje vatrene moći oružja uvjetuje dugotrajnost i učestalost borbenih okršaja. Te promjene u ratovanju čine svaki suvremeni sukob zastrašujuće intenzivnim.

Čovjek je ipak ostao čovjekom kakav je bio i prije tisuću godina, kad se na ratištu borio lukom i strijelom. Njegova fizička izdržljivost nije rasla usporedo s povećavanjem snage oružja (razorna moć oružja povećavala se isključivo radi uništenja ljudi na ratištu). Fizički iscrpljen borac podložniji je psihičkom slomu.

U drugom poglavlju autor analizira povijesne aspekte problema psihičkog sloma u ratu. Čovjek obično misli da se problem psihičkog sloma u vojsci pojavio u 20. stoljeću. Međutim, povijesnom analizom se otkriva da su ljudi u borbi oduvijek

doživljavali psihičke slomove (koji su doveli do većeg ili manjeg smanjenja borbene učinkovitosti ratnika). Svaka armija u mogućem konvencionalnom ratu u današnjim uvjetima mora računati da će nakon stanovitih vremena imati velike gubitke u ljudstvu. Njihova sposobnost za borbu, tvrdi autor, bit će umanjena ili potpuno izbrisana najčešće zbog psihičkog sloma (neki autori tvrde da psihički slom odnosi oko 50% u ukupnom postotku gubitaka). U vrijeme mira vojnici se na razne načine pripremaju za borbu. Jedan od načina takve pripreme je i simulacija uvjeta koji ih jednog dana mogu dočekati na fronti u stvarnoj borbi. No, bez obzira na sve pripreme i simulacije, vježbe u doba mira još uvijek nije moguće približiti uvjetima stvarnog stanja na ratištu. Bez obzira na pripremljenost, svaki vojnici na ratištu može doživjeti psihički slom. Većina civila ima iskiviljeno mišljenje o suvremenom ratovanju i smatra kako bi na fronti iskazivala veliku hrabrost, izdržljivost i junaštvo. Stvarnost na ratištu je sasvim nepogodna za junačenja.

Ljudi su davno shvatili da je pobjeda gotovo zagarantirana ako se uspije pobijediti strah. Ksenofan je, prije gotovo 2500 godina, zapisao da je siguran kako »pobjedu u ratu ne odnose brojnost i snaga, nego ona vojska koja u borbu pođe jača u duši«. Iskustvo prvoga svjetskog rata uvelo je praksu rotiranja i povlačenja jedinica s fronte nakon određenog vremena u pozadinu. Takve jedinice nalaze se određeno vrijeme na »oporavku« da bi se kasnije opet vratile u borbu. Iscrpljene ljude će slomiti stres, »jer ljudska izdržljivost ima granica koje ne možemo prijeći, a jedini lijek su odmor i povlačenje s vojišta«. U povijesti vojne psihijatrije poznati su primjeri pojavljivanja fizioloških posljedica izazvanih psihičkim slomom. Emocionalni stres neprestano raste i ako ne pronade prihvatljivo emocionalno »pražnjenje«, konvertirat će, to jest »preobraziti« do simptoma u fiziološka stanja. (Primjerice, šepavost, ukočenost, sljepoća, gluhoća, bolovi u donjem dijelu leđa i drugo).

U trećem poglavlju govori se o prirodi, strukturi i dinamici šoka koji doživljavaju

ratnici u borbi. »Mišljenje ljudi koji nikad nisu sudjelovali u borbama uvjetovano je njihovim općenitim gledanjem na rat o kojem spoznaje dobivaju uglavnom putem medija ili — u vrijeme rata — putem strogo kontroliranog tiska. U prvom svjetskom ratu fotografije i izvještaji s fronta bili su pomno ograničavani samo na uspješne akcije. Fotografije su retuširane da se javnost ne bi previše uznemirila vjernim prikazima ratne stvarnosti. Premda u ratu sve vlade provode ograničenje informacija, posebno je američka javnost, uslijed nedostataka ratnih iskustava, sliku o ratu stekla najviše kroz filmove i televizijske emisije, koje sve to prikazuju nestvarno i romantično« (str. 69). Dosadašnja istraživanja pokazala su da svaki normalan čovjek može doživjeti psihički slom ukoliko je duže izložen stresovima bitke. Psihički slom neizbježno prati prirodu ratovanja. Autor tvrdi da su istraživanja pokazala da »nema navikavanja na borbu«. Svi vojnici su svjesni da mogu svakog časa poginuti. Zato se u borbama psihički slama većina boraca, a ne samo slabi. U ratu svi riskiraju. Ipak, postoje i ljudi koji ne doživljavaju psihički slom. Istraživanja pokazuju da su to često »agresivne i psihopatske osobe«. Te osobe su takve i ušle u rat.

Analizirajući dinamiku i strukturu psihičkog sloma u borbi, autor govori da »pod težinom stresa tijelo automatski stupa u akciju. Vojniku raste krvni pritisak, srce mu lupa, oblijeva ga znoj, mišići se zatežu, a snaga im se nakratko povećava, čovjek mnogo brže misli, a endokrini sustav aktivira sve biološke mehanizme koji povećavaju budnost osjetila i jakost mišića. Malo vojnika doista ima kontrolu nad fiziološkim reakcijama na stres. Kad opasnost prođe, tijelo se polako smiruje, jer se biološki sustavi koji su odgovorili na stres vraćaju u uobičajeno stanje« (str. 74). Kad tijelo duže ostane u stresnoj situaciji, javlja se iscrpljenost organizma. Takvo stanje organizma utječe na um vojnika, što bitno smanjuje njegove mogućnosti shvaćanja zadatka u borbi i uopće ponašanje na bojištu.

Četvrto poglavlje daje pregled raznih načina na koje su armije tradicionalno rješavale problem šoka izazvanog borbom.

Analiza počinje razdobljem prije građanskog rata u Americi, a završava procjenom kako će vojske u budućnosti prilaziti rješavanju tog problema. Razvoj vojne psihijatrije vezuje se uz američki građanski rat. U to vrijeme neurolozi povezuju oštećenje mozga s emocionalnim ponašanjem. Njihov stav temelji se na prevladavajućem uvjerenju da karakter vojnika u najvećoj mjeri odlučuje o njegovu ponašanju u borbi. U skladu s tim prišlo se i nastojanju da se šok u borbi smanji. Kako se to činilo? Grčki i rimski vojskovođe nastojali su vojnike očvrstati strogom vojnom disciplinom. Spartanski vojnici od djetinjstva nisu dobivali dovoljno hrane, a nisu smjeli nositi ni sandale. Tjelesne tegobe morali su nadvladavati jakom voljom. U povijesti ratovanja poznati su i mnogi slučajevi upotrebe kemijskih sredstava kako bi vojnici očeličili i suzbili strah (vikinzi su redovito uzimali kemijske stimulanse spravljene od mokraće jelena, američki vojnici često su koristili marihuanu i druge droge prije polaska na teren, itd.). Na kraju povijesnog pregleda liječenja psihičkog šoka autor zaključuje da i »vojni liječnici priznaju da će uvjeti na bojištu budućeg konvencionalnog rata gotovo posve onemogućiti kakvo-takvo liječenje boraca koji će se, kako se očekuje, slomiti pod pritiskom visokog intenziteta borbi. Tradicionalne metode liječenja zacijelo se više neće moći primijeniti, a one ni u prijašnjim ratovima nisu bile jako uspješne. U suvremenom ratovanju vjerojatno neće biti skloništa, gdje bi bilo moguće liječiti psihički stradale, nedostajat će terapeuta, a možda ih neće ni biti. Uostalom, neće biti ni vremena za neophodni odmor i oporavak, a oporavljeni se neće moći vratiti u jedinice. U području bitke tumarat će tisuće psihički posve slomljenih ljudi, sve dok ne poginu ili ne budu osakaćeni. Više ne može biti ni govora o slavi što ju je rat nekada nosio, ako je toga uopće ikada i bilo« (str. 114).

U petom poglavlju autor govori o budućnosti i mogućnosti medicine da pomogne psihički slomljenim vojnicima. Većina istraživanja usmjerena je na sprečavanje nastajanja stanja koja prethode šoku. »U

prošlosti se gubitke uslijed psihičkih uzroka pokušavalo spriječiti na razne načine: odabirom regruta kako bi se odstranili pojedinci za koje su psihijatrijski testovi pokazali da naginju psihičkom slomu, skraćivanju razdoblja u kojem je vojnik izložen borbi, jačanjem povezanosti unutar jedinice, te provođenjem realističke obuke. U prošlosti su takvi pristupi, u najboljem slučaju, uspijevali samo djelomično, a u uvjetima suvremenog ratovanja uspjeh će posve izostati« (str. 117). Ako vojska želi spriječiti psihički slom, morat će spriječiti da kemijske reakcije u tijelu i mozgu ne dostignu točku iza koje počinje slom. Danas u laboratorijima najrazvijenijih zemalja postoje kemijska sredstva koja se upotrebljavaju u borbi za sprečavanje stresa. Ta sredstva u potpunosti mijenjaju ljudsku psihu. Ljudi će možda poznavati strah u borbi, ali ga neće osjećati, niti će pokazivati bilo kakve emocionalne reakcije. Sve veća je vjerojatnost da će se na bojištu budućnosti vjerojatno pojaviti »kemijski vojnik«. U takvom ratu nikakva vojna etika i vojne vrline više neće vrijediti. Pod djelovanjem kemijskih sredstava za sprečavanje šoka vojnik će biti »normalan« utoliko što će znati što se oko njega događa, ali ga se to neće dojmiti. On će svojim postupcima znati da nekog ubija, ali neće ništa osjećati. »Borcima će nedostajati sposobnost emocionalnog reagiranja, kao i ljudska mjerila koja bi ograničavala njihove postupke. Usred smrti, bola i užasa, kemijski vojnik će se naprosto i dalje boriti« (str. 132).

Posljednje poglavlje knjige nosi naslov »Dosta je ratovanja«. Autor smatra da je rat poprimio takve oblike da njegove posljedice mogu potpuno uništiti sve što je čovjek stvorio. Civili ne žele razmišljati o ratu i njegovo vođenje prepuštaju vojnicima. Vojnici odbijaju gledati istini u oči i jednostavno odbacuju stvarnost pod izgovorom da rade svoj posao. Oni tvrde da »su samo kogačići u ogromnoj mašineriji naoružanja, pa ne bi bilo pravedno pozivati ih na odgovornost za posljedice što ih izaziva veliki vojni sustav. Ako je netko kriv, onda je to sustav. I tako se igra nastavlja« (str. 136).

Rat nije onakav kakav je predstavljen u medijima. Za mnoge rat ima gotovo ro-

mantičnu privlačnost. »Mnogo je mladih vojnika sanjalo o slavi i ženama koje će ih voljeti jer se bore za svoju zemlju. Rat su zamišljali kao probu svojih sposobnosti kojom će očevima, starijoj braći ili drugovima dokazati da su muškarci, a ženama koje su ih možda ostavile, da su glupo postupile. U glavama mladih rat stvara primamljive slike, a zapravo se nijedan regrut ne može u potpunosti suočiti sa stvarnošću. Kad počne pucnjava, već je prekasno za bijeg« (str. 136).

Po svemu sudeći, u budućim ratovima ratnici neće birati ciljeve. Tone ubojitog materijala padat će po jednoj i drugoj zaraćenoj strani. Nastojanje da se pobijedi u takvom ratu neće se samo oslanjati na nadmoćniju tehniku, jer je gotovo svako suvremeno oružje dostupno svima. Jedini oslonac može biti živa sila — ljudi. Uzimajući u obzir uvjete suvremenog ratovanja, realno je pretpostaviti da će gubici uzrokovani psihičkim stresom biti veliki. Vjerojatno će mnoge vojskovođe posegnuti za kemijskim sredstvima koja sprečavaju šok. To će čovjeka pretvoriti u stroj za ubijanje.

Autor zaključuje da je čovjek mnogo toga učinio da uništi samoga sebe. I zato se nalazi pred izborom: učiniti i taj posljednji korak k samouništenju ili pronalaziti nove putove rješavanja sukoba između nacija-država. Autor smatra da ljudi moraju i mogu promijeniti način razmišljanja o ratu. Jedino ih istina o ratu može odvratiti od ratovanja.

Richard A. Gabriel je napisao ovu knjigu kao svoj prosvjed protiv rata i uništavanja. On protivljenje ratu argumentira medicinskim i psihičkim fenomenima koji se pojavljuju na ratištu. Interesantno je što se takvom argumentacijom služi politolog. No uz to knjiga zahvaća i društvene i političke probleme vezane uz rat. Takav pristup autora daje viđenje rata iz drugačijeg kuta, što dopunjuje fond literature napisan o ratu na poseban način.

Vlatko Cvrtila

Recenzija

Hartmut Neuendorff:

Pojam interesa

(Studija o teorijama Hobbesa, Smitha i Marxa)

Informator, Zagreb 1991.

Studija Hartmuta Neuendorffa »Pojam interesa« teorijski raščlanjuje jednu od središnjih kategorija građanskog društva. Pojam interesa u ovoj se studiji izučava upravo kao kategorija građanskog društva, štoviše, kao jedna od njegovih konstitutivnih kategorija. Autor se na početku studije kratko osvrće na povijest ovog pojma u predgrađanskim društvima, toliko koliko je nužno da bi moderan pojam interesa dobio etimološku i semantičku podlogu, a time i veći stupanj jasnoće. Interes je, naime, eminentno građansko načelo orijentacije društvenog djelovanja, vezano uz eminentno građansko shvaćanje društvene subjektivnosti individuuma, koje tek uspostavljanjem onoga tipa društvenosti kojega omeđuju temeljni liberalni postulati pravne jednakosti i slobodne tržišne konkurencije postaje moguće i djelatno. Čini se, upravo, da se tek putem interesa, tek posredovanjem interesa može teorijski uspostaviti građansko društvo, ako pojedinca pred-postavimo kao njegovo teorijsko ishodište. Interese, interesse, posrednik je između pojedinačne potrebe i čina praktičnog djelovanja, između pojedinaca međusobno i između pojedinca i predmeta koji je objekt njegove potrebe i žudnje. Interes je, opet, i sâm nešto posredovano, reflektirano, nešto kao osviještena potreba, žudnja, svijest o cilju vlastitoga djelovanja.

Neuendorff na početku svoje studije napominje da je pojam interesa nedovoljno obraden u društvenim znanostima, napose u sociologiji. On navodi nekoliko klasičnih određenja ovog pojma, kao ono Leopolda von Steina, koji u interesu vidi »ono načelo

koje raznolikost pojedinačnih djelatnosti posređuje u jedinstvo sistema društva«, ili Maxa Webera, koji interes povezuje sa svrhovito-racionalnim djelovanjem kao tipom djelovanja karakterističnim za građansko društvo, budući da samo takav tip djelovanja garantira stabilnu pravilnost društvenog sustava. Samoodgovornost pojedinca čije je djelovanje interesno orijentirano nužno ga usmjerava racionalnom ponašanju pa se na taj način i na razini društva osigurava stabilni kontinuitet djelovanja i prihvaćanja temeljnih društvenih načela. Ta je stabilnost, smatra Weber, kod interesnog djelovanja daleko veća nego u slučaju kada se djelovanje pokušava izvana orijentirati i normirati prema obvezujućim dužnostima. Čini se da se zamisao povijesno propalog, a vrlo skupog eksperimenta realnog socijalizma slomila upravo na neshvaćanju ili zanemarivanju ove jednostavne činjenice — da se u uvjetima oskudice neposredni interes individua ne može u društvenoj praksi efikasno zamijeniti nekim dugoročnim projektom, odnosno nekim zemaljskim eshatološkim obećanjem.

Sociologijski gledano, interesno orijentirano djelovanje pretpostavlja određeni društveni kontekst. To je društvo atomiziranih, pravno izjednačenih pojedinaca koji snose sav rizik vlastita djelovanja. Svi teže osvajanju oskudnih generaliziranih sredstava za postizanje individualnih krajnjih svrha. Ta su generalizirana sredstva bogatstvo, moć i ugled, a svačiji su interesi podjednako legitimni, te ih treba uzeti u obzir kao vanjske uvjete vlastita djelovanja. Društveni kontekst interesnog djelovanja — ili društveno reguliranog i blagoslovljenog »egoističnog« ponašanja — upravo je građansko društvo kakvo se rada u modernoj Evropi posljednjih nekoliko stoljeća. Premda građanski sociolozi i socijalni filozofi, naglašava Neuendorff, izlažu model interesnog djelovanja kao općenit ahistorijski — ili vječan — model konstitucije države i društva iz isključivo individualističke orijentacije djelovanja, logika i racionalnost djelovanja građanskih vlasnika koje stavljaju u temelj društva upravo proizlaze iz razvojnog stupnja građanskog društva. Naime, in-

teresno orijentirano djelovanje nije samo subjektivno, nego i bitno objektivno determinirano historijski promjenjivom strukturom društvene situacije. To je, međutim, tek implicitno u građanskim socijalnim teorijama.

Hartmut Neuendorff se u svojoj studiji usredotočuje na tri mislioca koje možemo promatrati kao tri paradigmatične točke razvika socijalne teorije i čiji misaoni sustavi nesumnjivo reflektiraju tri različita stupnja razvika građanskog društva. To su Thomas Hobbes, mislilac 17. stoljeća, nemirnog razdoblja Evrope u kojemu je građansko društvo već jasno uobličena povijesna struktura pod kojom se podrtavajući smiruje vulkansko tlo feudalne Evrope, zatim Adam Smith, apostol slobodnog tržišta u vrijeme njegova punog cvata još uvijek neometanog kasnijim ekonomskim i političkim proturječnostima, te Karl Marx, kritičar »zrelog« građanskog društva 19. stoljeća.

Hobbes u svom prikazu hipotetske povijesti nastanka države, odnosno prijelaza iz prirodnog u civilizirano stanje naglašava da se načela konstitucije države — da bi se ona održala — moraju temeljiti na prirodi čovjeka, njegovu umu i strastima. I doista, Hobbes polazi od teorije strasti kao aksioma svojih dedukcija. Strasti kao prirodna karakteristika čovjeka nisu ni dobre ni zle — one su naprosto pogonska energija čovjeka, posljedica i izraz njegovih potreba, veberovski rečeno, motiv svrhovito-racionalnog djelovanja. Um, sluga strasti, koji se općenito mogu podijeliti na požudu i gnušanje, ima instrumentalnu zadaću proračuna djelovanja.

Hobbesovo učenje o strastima i težnjama koje pokreću ljudsko djelovanje očigledno je zametak teorije interesa, smatra Neuendorff. Nema loših i dobrih strasti i težnji. Postoji samo jedno apsolutno dobro: samoodržanje. Da bi se ono osiguralo, potrebno je »izvana« odrediti pravila igre suprotstavljenih pojedinaca; ta je izvanjska sila suveren koji ima isključivi legitimitet u određivanju pravila suživota i kriterija moralnih sudova. Građansko društvo, područje

interesnog djelovanja izoliranih pojedinaca kojima rukovode strasti tako je očišćeno od svega općenitog, načelnog, političkog — to ostaje isključivom brigom suverena jednom kada su pojedinci na njega ugovorom prenijeli svoja politička prava. Hobbesova definicija moći kao općeg sredstva za stjecanje poželjnih dobara i potom kao rezultante moći više uzajamne suprotstavljenih pojedinaca odnosi se samo na moć u privatnoj sferi; to je zapravo moć akumulirajućeg vlasnika među ostalim vlasnicima koji teže istome cilju, a jednakopravnost svih osigurava suveren, isključivi i apsolutni posjednik političke moći. Hobbes ne smatra, poput Smitha, da je građansko društvo autoregulatorna sfera jer pretpostavlja imanentan moment vladavine očišćen od državi, ističe autor ove studije. Čini se, međutim, da Hobbes odnose privatnovlasničkog građanskog društva i suverena-države smatra u izvjesnom smislu samoregulatornim mehanizmom; on, naime, nije predvidio mogućnost da građani kontroliraju suverena. Čini se da je smatrao da to nije potrebno, budući da je samovolja suverena načelo samih podanika kojemu je data najveća zemaljska moć, a »dobrobit suverena neodvojiva je od dobrobiti naroda«. Historija modernih država temeljito je poljuljala ovu posljednju Hobbesovu tezu.

Adam Smith, baš kao i Hobbes, u svojoj konstrukciji građanskog društva polazi od kaosa strasti i interesa izoliranih individua. Po njegovu mišljenju, međutim, njih ne treba pacificirati neka vanjska sila, jer je mehanizam njihova civiliziranja imanentan ishodišnoj pretpostavci. Zakonitost autoregulacije kaosa u poredak i jedinstvo je tržišni mehanizam, Smithova »nevidljiva ruka« konkretizirana u cjenovnom mehanizmu. Dok kod Hobbesa ljudi svjesno ugovorom proizvode Leviathana, Smithovo tržišno društvo je sustav prirodne slobode koji se spontano razvija iz ljudskih nagona i sklonosti. Umjetne institucije mogu samo ugroziti unutarnju harmoniju društva, pa se zakonodavna djelatnost države, koja se protivi prirodnom redu, može smatrati opasnom.

»...na velikoj šahovskoj ploči društva svaka pojedinačna figura posjeduje vlastiti princip kretanja, koji je svakako različit od

onoga koji bi joj zakonodavac htio nametnuti po svom nahodjenju. Ako se ta dva principa podudaraju i djeluju u istom smjeru, onda će se igra ljudskog društva odvijati lako i harmonično i vjerojatno će biti sretna i uspješna. Ako su međusobno suprotstavljeni ili makar samo odstupaju jedan od drugoga, onda će igra vrlo loše napredovati i društvo se onda u svako doba mora palaziti u najvećem neredu i pometnji«, tvrdi Smith, zanemarujući ono što je kod Hobbesa u prvom planu — činjenicu da se figure međusobno »žderu«.

Smith drži interes legitimnim temeljnim načelom privrednog djelovanja u uvjetima razvijenog tržišnog društva s neometanom konkurencijom. Razmjenu, kao način praktičnog funkcioniranja društva podjele rada i konkurencije Smith smatra izvornom sklonošću ljudske prirode, antropologijski konstantnim čovjekovim nagonom, prikazujući tako objektivnu prinudu kao subjektivno htijenje, smatra Neuendorff. Prema Smithu, privatne vlasnike ne sili nikakva realna tuđa volja, nego supstancija njihove vlastite volje, koja je reflektirana u interesu. Interes privatnog vlasnika, međutim, nije izraz egoizma prirodnog čovjeka koji teži neposrednom zadovoljenju i sreći. Taj je interes, kao i njegov komplement, dužnost, posljedica društveno uvjetovanog ponašanja privatnog vlasnika koji mora neprestano akumulirati i težiti poboljšanju vlastitog položaja; to je, a ne neposredno zadovoljavanje potreba i žudnji, sadržaj moralno odobrenog interesa kojemu su kroz zatečenu objektivnu društvenu situaciju zadani svrha i sredstva realizacije.

Autor ove studije obrazlaže kako Smith, nalazeći u privatnom interesu građanski objektivni oblik umne biti čovjeka, nehistorijski čini samointeres principom svekolikog historijskog razvitka.

Takav smjer kritike vodi do Marxa, čije učenje o interesima Neuendorff analizira u trećem dijelu svoje studije. Možda će se domaćem čitatelju učiniti suviše poznatima teze da je »interes privatnog vlasnika

* citirano prema H. Neuendorff: *Pojam interesa*, Informator, Zgb, 1991, str. 61.

subjektivni oblik refleksije tržišne zakonitosti« i da »u slobodnoj konkurenciji nisu oslobođeni individuumi, nego je oslobođen kapital«, ali ih nesumnjivo nije naodmet još jedanput čuti izvan konteksta propisane ideologije koja ih je, uostalo, bila pretvorila u pojednostavljene sheme. Neuendorff govori o Marxu kao o misliocu koji je pretežno implicitno kritizirao pokušaje građanskog mišljenja da genezu i način funkcioniranja jednog društvenog sustava izvede iz interesa pojedinačnih djelatnika. Marx, nasuprot tome, u svojoj analizi anatomije građanskog društva naglašava objektivna određenja u građanskom pojmu interesa. S jedne strane, privatni interes već je društveno određeni interes i može se realizirati samo unutar uvjeta koje je postavilo društvo i sredstvima koja ono daje. S druge strane, individualni interes nije neproturječan i neproblematičan pojam jer u građanskom društvu individualni interes kako buržuja, tako i radnika, vodi realizaciji klasnog interesa buržoazije. Marx očigledno, uvodeći pojam klasnog interesa nasuprot neposrednom, empirijskom, individualnom interesu izlazi izvan građanskog horizonta mišljenja.

Neuendorff se govoreći o Marxu usredotočuje na njegovu analizu odnosa najamnog rada i kapitala. Marx njihov odnos objašnjava kao neekvivalentnu razmjenu, a razlog tomu je priroda radne snage — robe čija uporabna vrijednost nije u razmjeni irelevantna kao kod drugih roba, već je naprotiv, upravo ta uporabna vrijednost robe radne snage — živi rad ili sposobnost da stvara vrijednost — bitna u razmjenskom procesu s kapitalom, budući da tvori njegovu vlastitu supstanciju. Radniku se plaćaju troškovi reprodukcije njegove radne snage, što nije jednako njezinoj vrijednosti, vrijednosti utrošenog i tako opredmećenog rada. Tako je kapital koji se razmjenjuje za živi rad rezultat besplatno prisvojenog viška rada ranijih proizvodnih razdoblja. Proizvodna snaga rada postaje proizvodna snaga kapitala. I rad i kapital reproduciraju sami sebe tako što reproduciraju svog drugog, svoju negaciju. Efikasna uporaba vlastite radne sposobnosti da bi se individualno zadržalo nešto više u pravilu se uvijek okreće

protiv radnika, zaključuje Marx. Što je onda interes radnika?

Iz današnje se perspektive čini da su pravila igre u kapitalizmu zadana i da ih više nitko nije spreman ozbiljno dovesti u pitanje, naročito nakon sloma socijalizma čija je ne-privatna proizvodnja svojom nemoogućnošću funkcioniranja u datim uvjetima dovela do sadašnjeg posvemašnjeg odsustva bilo kakvog utopijskog projekta ili alternative kapitalizmu. Stoga udruženja kapitalista, baš kao i organizirano radništvo svoje interese prikazuju kao funkcionalni imperativ procesa akumulacije kapitala, te ih legitimiraju pozivajući se na njihovu funkcionalnost za ukupni kapitalistički proces proizvodnje.

Iskustvo radnika da im individualna interesna orijentacija ne garantira uspjeh, pa čak ni opstanak na tržištu, prisiljava ih da nauče braniti svoje zajedničke interese. Radnička se klasa, prema Marxu, stoga nužno uspostavlja kao klasa i nužno je upućena na politički oblik borbe za ostvarenje svojih interesa. Klasna svijest, kao bitno obilježje klase, postaje medij u kojemu se artikuliraju i kao posredovanje spoznaju klasni interesi. Iz same strukture građanskog društva rezultira nužnost konstitucije klase, a iz toga onda i opreka između neposrednih ekonomskih interesa radnika i krajnjeg cilja ili objektivnog klasnog interesa, a to je prema Marxu dokidanje građanskog društva. Takav proturječan interes radnika reproducira rascjep individuumu u građanskom društvu — kako buržuja tako i radnika — na konkretnog materijalističkog i apstraktnog idealističkog državljanina.

Čini se da ovu opreku, odnosno dijalektiku pojedinca i društva, pojedinačnog i općeg, Marx nije uspješno razriješio. Razlog ne leži u neadekvatnosti metode, već u neadekvatnosti teorijskog i neostvarivosti praktičnog cilja da se na hipotetičkom kraju povijesti ugasi motor društvenih promjena, čiji vitalni dio čini i spomenuta opreka. Povijest je negirala neke Marxove teze, premda je on kao lucidni analitičar i kritičar građanskog društva uočio neke njegove proturječnosti koje su Smithu u njegovu vrije-

me bile nepronicihne. Uostalom, dezideologizirana valorizacija Marxovih teza trebala bi tek uslijediti u zemljama postsocijalizma.

Na kraju treba pripomenuti da vam Neuedorffov stil i sintaksa neće olakšati čitanje; stil je germanski temeljit, suh i nekoketan, a rečenica je duga, premalo redundantna, s previše bitova. Prijevod Nenada Zakoška očitljivo je u potpunosti respektirao autorov izričaj, ali to zacijelo treba smatrati prevoditeljevom vrlinom.

Veljka Čolić-Peisker

Informacija
UDK 32.001 (497.13)

Andelko Milardović:

Osnivanje Odjela za politologiju Matice Hrvatske

Sredinom studenoga 1991. u Zagrebu je uz podršku FPN + HPD utemeljen Odjel za politologiju Matice hrvatske koji broji pedeset, uglavnom mladih, politologa i nekoliko kolega filozofa i sociologa, koji se bave politološkim temama. Inicijativu je još u travnju 1991. pokrenuo pisac ovih redaka, koji je ujedno i izabran za njegova voditelja, odnosno predsjednika Izvršnog odbora, uz članove Dijanu Kollar, Jasnu Frajtić, Ivicu Filipovića i Vlatka Cvrtilu. Pored Fakulteta političkih znanosti i Hrvatskog politološkog društva djeluje, eto, još jedna stručna politologijska grupa. Razloga za pokretanje Odjela ima dosta. Mladi politolozi svjesni su otvorenosti i prava na razlike na kojima se temelji demokratsko društvo. Načelo otvorenosti omogućuje im stručno natjecateljsko djelovanje, a pravo na razlike omogućuje im da u razlikama spram spomenutih politoloških ustanova popunjavaju ona polja djelovanja koja dosad nisu pokrivala spomenute ustanove. Ova načela svakako su u najužoj vezi s povijesnom prekretnicom hrvatskog naroda. Prema to-

me, grupa se uključuje u metapolitičku artikulaciju problema oblikovanja hrvatskog društva i države nacionalnog interesa.

Bez hrvatske države, svakako građanske, nema ni hrvatske politologije. Pripadnici Odjela za politologiju hoće djelovati u okviru Matice hrvatske kao najstarije hrvatske kulturne ustanove. Smještanje pod skute ove kulturne ustanove izraz je daleko veće slobode i mogućnosti djelovanja u odnosu na sličnu stručnu ustanovu. Osim toga, Matica hrvatska je ustanova kroz koju se na ponajbolji način mogu metapolitički oblikovati stratezijski interesi hrvatske nacije, države. Oni se temelje na ideji »trećega puta«. Što mislimo pod »trećim putem«? Mislimo pokušaj izvlačenja hrvatskog društva iz prošlosti 19. stoljeća odnosno političkog romantizma, zatim iščupavanje iz 1941. odnosno njezinih ustaških i komunističkih modaliteta. Niti fašizam niti komunizam, već modernizirana evropska Hrvatska, čija je pretpostavka u hrvatskoj državnoj samostalnosti. Dakle, Hrvatska shvaćena kao građansko društvo, građanska država, sa zajamčenim ljudskim i manjinskim pravima, privatnim vlasništvom, parlamentarnom demokracijom, jakim vladom, članstvom u EEZ-u, i evropskoj zapadnoj vojnoj organizaciji.

Jedan od temeljnih zadataka Odjela je stručno sudjelovanje u modernizaciji odnosno promicanje demokratske političke kulture kao temeljne pretpostavke ozbiljenja ideje »trećeg puta«. To je njegov prvi i najznačajniji zadatak.

Metodička pretpostavka ozbiljenja ideje »trećeg puta« zapravo je *prevladavanje prošlosti*. Odjel će pokrenuti stručne rasprave o hrvatskoj prošlosti kao prilog rastećivanja kolektivne nelagode. Hrvatska prošlost, posebice ona endehazijska, zacijelo je do krajnosti sotonizirana i manipulirana. Ona je dugo godina bila preprekom utemeljivanja samostalne hrvatske države. Onaj tko je nastojao na ozbiljenju hrvatske državne ideje smatrao se obnoviteljem NDH. Poistovjećivala se država s fašističkim poretkom. Osim toga, svjesno su se prikrivali uzroci nastanka ustaškog pokreta, a također svjesno isticale su se posljedice, npr. Jase-

novca. Permanentno se govorilo o genocidnosti hrvatskog naroda, o njegovoj fašističkoj predodređenosti i tome slično, da bi se danas u ratu protiv Hrvatske 1991/92. pokazalo tko je zapravo genocidan. Treba, dakako, pokrenuti i politologijsku raspru o komunističkoj prošlosti, žrtvama komunističkog terora. Bez stručne povjesničke i politologijske raščlambe hrvatske prošlosti, ma koliko ona bila nelagodna i neugodna za ustaške i starokomunističke nostalgijare, kao i za ostale, teško je, čak nemoguće, otpočeti modernizaciju i europeizaciju hrvatskog društva i države. Da bi se prevladali autoritarni totalitarni recidivi političke kulture, u sustav obrazovanja valja uvoditi demokratsku političku socijalizaciju i kulturu. Samo demokratski odgojeni građani mogu modernizirati i europeizirati Hrvatsku, kako bi svim zlonamjernicima pokazali da je moguća moderna, evropska i demokratska hrvatska država.

Odjel će svakako nastojati organizirati stručne raspre, tribine na temu pregledavanja prošlosti i političke kulture. Modernizacija i evropeizacija hrvatskog društva i države nemoguća je bez znanstvenog nacrtu svakog budućeg djelovanja, odnosno *hrvatskoga nacionalnog programa*. Temeljna kategorija tog programa je nacionalni interes i njegova strategijska artikulacija u gospodarstvu, demografskoj politici, unutarnjem političkom ustrojstvu, međunarodnim političkim odnosima, geopolitici, kulturi, znanosti i tehnologiji. Odjel će prikupljati sve značajnije priloge istaknutih hrvatskih intelektualaca na temu hrvatskog nacionalnog programa, kao prilog njegovoj mogućoj izradi. Kako je jedan od njegovih temeljnih ciljeva sudjelovanje u modernizaciji hrvatskog društva i države, Odjel nikako neće zaboraviti tradiciju, ali će nastojati izbjeći zamku tradicionalizma. Tradicija se ne može jednostavno potisnuti. Može se privremeno zamrznuti, kao što je to bio slučaj u komunističkom režimu. Između tradicije i modernizacije treba biti ravnoteža. Jer, pretjerano tradiranje onemogućuje moderniziranje, a pretjerano moderniziranje ugrožava tradiciju. Prema tome, potrebna je ravnoteža. Kad je riječ o duhovnoj tra-

diciji iz područja politologije, Odjel će se baviti istraživanjem zaboravljene hrvatske politologijske baštine, kako ne bi dopustio da, primjerice, Stjepan Vrančić iz 18. st. i njegovo djelo *Odlomci iz sveukupne političke znanosti* te slična kasnija djela padnu u zaborav. Iznošenjem takvih djela na svjetlost dana, što je već u pripravi u obliku jednog zbornika, dokazuje se da hrvatska politologija ima svoja duhovna izvorišta u tradiciji, koju su utemeljitelji studija politologije (ne)namjerno zaboravili ili potisnuli. Zbornik će pokazati početke institucionalnih oblika politologijskog obrazovanja, koji datiraju još iz doba Marije Terezije. Ta vladateljica je izdala akt o utemeljenju Političko-kameralnog studija u Varaždinu. Želim reći da hrvatska politologija ne počinje osnivanjem FPN 1962., već znatno prije. Toga moramo biti svjesni. To da je ona dijelom egzistirala na intelektualnom obrascu znanstvene tolerancije i isključivosti mora zahvaliti ondašnjoj ideologijsko-komunističkoj paradigmi. Unatoč pokušajima ideologijske kolonizacije politologijskog uma, iz njezina okrilja, a ona je dobrim dijelom davala te mogućnosti slobodnog izbora, oblikovan je intelektualni politologijski potencijal, koji je u doba sveopće marksističke dominacije mislio tradiciju i imao u vidu nacionalni interes.

On nije toliko opterećen prošlošću jer nije sudjelovao niti u fašističkom niti u komunističkom razdoblju hrvatske prošlosti i povijesti.

Odjel će svoje stručne, znanstvene i kulturne interese artikulirati u predavanjima i tribinama. Do sada su održane dvije vrlo zapažene tribine — »Politička psihopatologija ratnog života« i »Politolog Stjepan Radić« — a u pripravi je tribina o »Hrvatskom nacionalnom programu«.

Odjel će nastojati pokrenuti politologijsku biblioteku unutar ili izvan Matice hrvatske, a ponajviše želi medijski posredovati svoje poruke kako bi sudjelovao u metapolitičkom oblikovanju javnosti. Dosadašnja vrlo kratka aktivnost Odjela dala je već prve zapažene rezultate i odjeka u javnosti, pa ne vidim razlog da tako ne bude i ubuduće.

Andelko Milardović

